

A hallgatói önkormányzati mozgalom (1988–)

Bevezetés

E fejezetben az 1988-tól követjük nyomon és elemezzük a hallgatói önkormányzati mozgalom útját. A mérföldkövek és a szervezet által társadalmi kihívásokra adott válaszok elemzésével értelmezzük a jelenlegi hallgatói önkormányzati intézményrendszer születésének, majd az „üzemszerűvé” váló működés funkció- és értékváltásának háttérben álló okokat és azok következményeit.

A változást Aidizes szervezeti életciklus modelljén²⁶⁶ keresztül értelmezve megkísérlünk rámutatni arra, hogy az 1988-ban létrehozott hallgatói mozgalom 1993-tól felgyorsuló intézményesülése miként zárta „aranykalickába” a szervezetet, korlátozva növekedési potenciálját, a professzionalizálódásba kódoltan a tömegbázis létének/hiányának kérdéskörét, továbbá a 2003/2005-ben bevezetett kreditrendszer a kollektív hallgatói érdekek erodálásával miként

²⁶⁶ Aidizes 1992

vezetett értékváltsághoz, illetve a vallott és a praxis értékek dimenzióinak eltávolodásához.

A fejezet történeti ívét a hallgatói mozgalom vezető szereplőivel készült interjúk részleteivel árnyaljuk, ugyanakkor a megértő szociológia szemléletmódjával fordulunk az elit jellegű felsőoktatás diákvezéreinek, a felsőoktatási tudásgyár és a felsőoktatási papírgyár üzemeltetőinek, valamint a „felsőoktatási szupermarket”²⁶⁷ kiszolgálóinak értékvilágáról és közéletéhez, érdekképviselőhöz fűződő viszonyáról is.

Mint a kötet elméleti bevezetőjében részletesen megírtuk a hallgatói mozgalmak a társadalmi tanulás és innováció funkcióiból vállalnak részt, és a társadalom problémáinak megismerésére sarkallják az állampolgárokat.

„Nagyon hamar eljutottunk ahhoz a két alapköveteléshez, amiről szólt tulajdonképpen az 1988. szeptember 28-i sztrájk. Az egyik az egyetemi autonómia, a másik pedig a tanszabadság. Elég kezdetleges elképzeléseink voltak még, de úgy tűnt, hogy maga a forma, az hogy sztrájkolni lehet és az egész ugye '88-ban már benne volt a levegőben, hogy itt valami nagy változás lesz, hogy ebben ott lehetünk, oda rakhatjuk magunkat, egy kicsit előre mehet az egyetemi ifjúság, ez nyilván mind-mind benne volt, meg hát »Eper és vér« és minden fajta ilyen romantikus elképzelés, amit az ember 20-21 évesen még komolyan gondol.” (*Pikó András egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988. őszi szegedi demonstrációk főszervezője*)²⁶⁸

„Mi egyszerűen csak erről egy vitát akartunk, illetve ki akartunk követelni valamit, de nem volt igazából ennek a dolognak egy olyan klasszikus értelemben végig vitt forradalmi technikája, hogy akkor kitűzzük, hogy idáig jutunk el és akkor majd ezt, hogy ha megvalósítjuk, akkor mindenki hátradőlhet és akkor jó lesz. Ugyanakkor olyan szempontból valóban klasszikus forradalomnak tekinthető, hogy nagyon hamar kiderültek, hogy kik tartoznak a »zsirondhoz«, kik a veszettek. Mi »zsirondisták« voltunk tehát a tárgyalásos technikákat részesítettük volna előnyben. A nálunknál

²⁶⁷ Lukács Péter (2004): A felsőoktatás expanziója. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. 19–25. 22.

²⁶⁸ Az interjú 2002-ben készült, készítette: Erhardt Ágoston, Belvedere Meridionale. A továbbiakban: Erhardt 2002.

radikálisabbak nagyon hamar kitalálták, hogy mi tulajdonképpen megalkuvók vagyunk.” (Pikó András)²⁶⁹

Kérdés, hogy egy társadalmi mozgalomra épülő csoport, vagy hálózat milyen helyet foglal el a közösségi szerveződések között, illetőleg, hogy céljait tekintve tud-e tartósan intézményesülni a rendszerben? Kell-e intézményesülnie avagy – visszautalva Szabó Máté korábban idézett tanulmányára²⁷⁰ – a mozgalmak sajátossága éppen az, hogy felszínre hozzák, artikulálják a problémákat, de megoldások végigvitelére nem alkalmasak? A mozgalmak a tiltakozó tömeg és a tiltakozást eszközként csak esetenként alkalmazó politikai pártok, illetve más politikai szerveződések közötti, nem formalizáltan szervezett, de már nem is spontán társadalmi cselekvési formák, amelyekben a laza szerveződésen felül létezik például tématerület szerinti funkcionális differenciálódás.²⁷¹ Állításunk szerint a hallgatói önkormányzati mozgalom intézményesülésével együtt járt magának a mozgalomnak a halála. Szakmapolitikai válaszként a fennálló rend és intézményrendszer ellen jött létre, és annak bizonyos funkcióit, értékeit kérdőjelezte meg, aztán a mertoni értelemben vett innováció²⁷² társadalmi/közéleti/politikai asszimilációja, illetve az aktivistáknak a formálódás eredményeként megszülető rendszerbe domesztikálódása a mozgalmi célokat és értékeket „belesimította” az egyenszilárdságú, a felsőoktatási törvényben és a HÖK SZMSZ-ekben meghatározott keretekbe. Ezen formálódás leírására az Adizes-modell a legalkalmasabb.

A modell szemlélteti azt az evolúciós utat, amelyet egy szervezet végigjár – miközben a hétköznapi praxis során minden mérőföldő esetében sikeresen teljesíti a maga elé tűzött célokat.

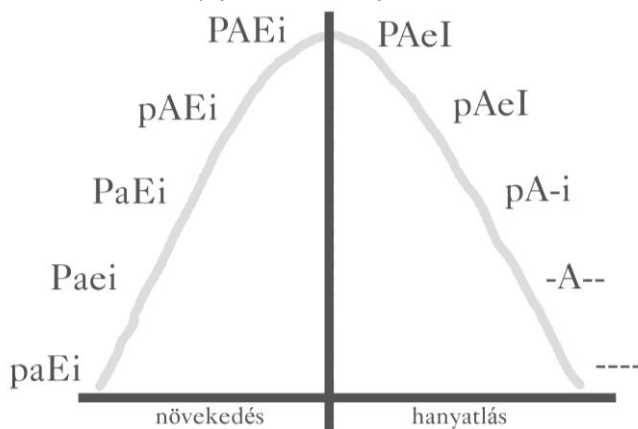
²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Szabó M. 1998.

²⁷¹ Szabó M. 1998. 21–30.

²⁷² Merton 2000.

A szervezetfejlődés modellje – Adizes-modell²⁷³

P = teljesítmény, E = kreativitás, kockázatvállalás, A = adminisztráció, I = integráció

E tekintetben jól megfigyelhető, hogy miképpen születik a lázadás²⁷⁴ környezetéből, az 1980-as évek végén mozgalom azzal, hogy az új célok és eszközök érdekében elvetésre kerülnek az addigi célok és eszközök, majd miképpen szélesedik ki a demokratikus törvényi legitimációval együtt az innovatív légkör a rendszerváltástól az új évezred közepéig (a célok és keretek elfogadottak, ám nem a megengedett eszközök tárháza kiszélesedik, rétegspecifikus posztkonvencionális kollektív közéleti-közösségi cselekvések pl. tüntetés, demonstráció, szakmapolitikai szerepvállalás), mely fejlődési szakaszt szervezeti viharok és strukturális viták kísérik, ugyanakkor a szervezeti lét századunk első évtizedének végére a gazdálkodó/gazdasági szerep erősödésével miképpen szűkül az eszközök rutinszerűen használatára, a hallgatói vállalkozások alapítására/menedzselésére, az üzletvitelre, és ezen rutinok mellett az intragenerációs érték-transzfer folyamatok és az érdekképviselő dimenzióiban a kiüresedésre.

A bemutatott szervezetfejlődési modell érvényessége persze nem csupán a mozgalom szerepének definiálásával árnyalható,

²⁷³ Forrás: www.adizes.com

²⁷⁴ Merton 2000.

hiszen ezzel kizárnánk a csoportok és individuumok motivációit, identifikációs törekvéseit, az értékelő rendszerük változásait, jöllehet mindezek vizsgálata – mint a későbbiekben bemutatjuk majd – ha lehet, még koherensebbé teszik az állításunkat.

A hazai egyetemista fiatalok körében folytatott értékvizsgálatok közül e korszakban az elsőt²⁷⁵ Gábor Kálmán vezette a nyolcvanas évek közepén, az 1986/87-es tanévben 245 fős mintán, majd 1987/88-as tanévben 235 fős mintán (a szegedi József Attila Tudományegyetemen). Ezen kutatások eredménye volt az a felismerése, hogy értékváltság zajlik a fiatalok világában, amely azonképpen következik be Magyarországon, hogy a kulturális tőke felértékelődése és ezzel együtt a posztmaterialis értékek preferálása válik az egyetemisták közötti uralkodó trendé.²⁷⁶ Gábor ezen ifjúságkutatásainak eredményeiből arra következtetett, hogy a magyarországi fiatal diplomások és felsőoktatási hallgatók értékvilágát inkább jellemzi az individualizáció, a posztmaterializmus és a vállalkozói szellem, a szakközépiskolás és szakközépiskolát végzett fiatalokra pedig a materializálódó polgárosodás, azaz az anyagi javak, konformizmus, kapcsolatok, az állammal kapcsolatos lojalitás.²⁷⁷ Mannheim alapján²⁷⁸ azt állította, hogy az egyetemi hallgatók alkotják a magyar fiatalok azon csoportját, akik körében a nemzedéki hatás a leginkább tetten érhető, mind az ideológiák, mind pedig az értékek és normák tekintetében. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján az egyetemisták értékvilága és aspirációi vizsgálata során az rajzolódott ki a nyolcvanas években, hogy családi élet és a barátság az értékpreferenciák elején helyezkedik el a családközpontúnak nevezett csoportnál, e csoporthoz közel áll az anyagi karriert követők csoportja, akik a hedonista-jellegű, a szabadidővel és a jó anyagi körülményekkel kapcsolatos értékeket preferálják. Gábor Kálmán a családközpontúság és az anyagi karrier összekap-

²⁷⁵ Az első magyarországi, egyetemi hallgatók körében történt ifjúságkutatást Horváth Barna (az 1929–49. közötti években a szegedi egyetem, 1941–44. között a kolozsvári egyetem oktatója) készítette, a Gallup-féle mintavételi eljárást alkalmazva. Horváth mustráló eljárásnak nevezte a módszerét. Ld. bővebben: Horváth Barna (1942): *A közvélemény vizsgálata*. Kolozsvár

²⁷⁶ Gábor 2012.

²⁷⁷ Gábor 1992.

²⁷⁸ Mannheim 1969.

csolódását az egyetemi hallgatók „burzsoá orientálódásaként”²⁷⁹ határozta meg. Az egyetemisták további csoportjait a tudományos és művészeti ambíciókat vallók és a közéleti-politikai orientáltságú hallgatók alkották. A közéleti és politikai ambíciók elsősorban a jó tanulmányi eredménnyel és a közepesnél rosszabb kulturális háttérrel hozhatók összefüggésbe.²⁸⁰

A kilencvenes évek második harmadában végezte Meleg Csilla és Rezsőházy Rudolf komparatív ifjúságszociológiai érték-vizsgálatát²⁸¹, melyben belga és magyar egyetemisták értékorientációinak világát tárták fel. Ezen vizsgálat alapvető kerete az Inglehart-i értékváltás elmélet, melynek referenciacsoportja az új ifjúsági rétegeként megjelenő egyetemisták csoportja. E kutatásban ez azzal a megközelítéssel egészül ki, hogy az európai centrum-periféria térben a „nyugatoság” mennyiben jellemzi a hazai felsőiskolás ifjúság – mint a leendő magyar értelmiség – értékorientációit. A vizsgálathoz felhasználták a belgiumi Louvain-la-neuve-i Katolikus Egyetem hallgatói körében hatévente készített adatfelvételek eredményeit is. A kutatás magyarországi adatfelvétele első és második évfolyamos joghallgatók körében történt. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a belga egyetemisták leginkább preferált értékei a szabadság, a belső harmónia, a barátság, a szeretet. A magyar joghallgatók értékpreferencia-sorrendjének elején hasonló értékek helyezkednek el, azonban a szeretet, barátság, harmónia jelentősen felülértékelték. A magyar fiatalok számára a pénz hiánya, míg a belga fiataloknak az idő hiánya jelent problémát, ugyanígy a gazdasági helyzet romlása inkább a magyar fiatalokat foglalkoztatja. A belga fiatalok kétharmada a közepes élet-színvonallal elégedett lenne. Mindkét almintát az mutatta, hogy az egyetemisták a társadalom legfontosabb alapelveinek tekintik az emberi kapcsolatokat, a megértés, a szolidaritást és a békevágyat. A kutatók jelentős különbséget találtak a halálbüntetés és az abortusz megítélésében. A magyar fiatalok hatoda utasítja el a halál-

²⁷⁹ Gábor Kálmán (2009): Magyar fiatalok a világkockázati társadalomban. *Korunk*. 20.évf. 2009. február. 76.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ Meleg Csilla – Rezsőházy Rudolf (1997): Értékek és választások. Belga és magyar egyetemisták véleményeinek összehasonlítása. *Valóság* 1997/5, 1-16

büntetést, míg a belgák fele. Az abortuszt pedig csak akkor támogatják a belga fiatalok, ha erőszak következménye vagy gyermeki fogyatékossgát előzne meg, míg a magyar fiatalok vélekedéseiben ez a kérdés szülői személyiségi jogként jelenik meg. A kutatók arra következtetnek (megerősítve a korábbi értékvizsgálatokat), hogy magyar társadalomban a régi értékrendek az 1940-es évek végi széthullásától kezdődően fokozatosan kifejlődött az értékek zavara, és ez az anómia állandósulni látszik. A kutatás megállapítja, hogy különféle értékrendszerek élnek egyszerre és ezek keverednek, ugyanakkor pedig az értékek világa elég gyorsan változik.

Az Oktatókutató Intézet majd, a Felsőoktatási Kutatóintézet ifjúságkutató csoportja, Gábor Kálmán és munkatársai a kilencvenes évek végére új dimenziók (szabadidő-szenárió, infokommunikációs technikák birtoklása, feszültségoldó technikák alkalmazása, politikai cselekvésminták) bevonásával vizsgálták az egyetemi ifjúságot.²⁸² E vizsgálatoknak tárgyunk szempontjából legfontosabb felismerése, hogy a fiatalok már nem húzódnak vissza a társadalmi tétől, hanem flexibilisen alkalmazkodnak, amelynek a felnőtté válás hagyományos kereteinek feloldódása lesz a legfontosabb következménye. Az újfajta kommunikációs státusz pedig hatással van a fiatalok értékrendjére: a posztmaterális értékek és az individualizáció fokozódása speciális értékorientációkban jelenik meg (a gondolat- és véleménysszabadság mellett a fogyasztás szabadsága, a változatos élet, az érdekes élet, a kreativitás felértékelődése), amely az „élménytársadalom”²⁸³ jelenlétére reflektál. Gábor Kálmán elsőéves hallgatók körében 2001-ben készült vizsgálata ugyanezt mutatta: az individualizálódást kifejező értékek felé orientálódás a fogyasztói kultúra térnyerésével együttesen jelentkezik, illetve a posztmaterális értékek preferálása és az egyetemisták kommunikációs státusza együtt jár.²⁸⁴ Az ifjúsági korszakváltásból adódó ifjúságcentrizmus az egye-

²⁸² Vö. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2004) [szerk.]: *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere Meridionale

²⁸³ Schulze, Gerhard (2000): *Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. Szociológiai Figyelő* 2000/1-2, 135–157.

²⁸⁴ Gábor Kálmán (2001): *Elsőéves egyetemisták*. Budapest: Oktatókutató Intézet

temista korosztályt sajátos „referenciacsoporttá”²⁸⁵, mintaadó új ifjúsági réteggé tette.

A következőkben a felsőoktatási hallgatói önkormányzati mozgalmat, mint az elmúlt harminc év egyik legstrukturáltabb és legsikeresebb mozgalmát vesszük alapul ahhoz, hogy modellünket igazoljuk, és elemezzük mind a szervezeti „személyiség”, mind pedig a cselekvési minták világát. A hallgatói önkormányzati mozgalom a nyolcvanas évektől, a kilencvenes éveken át az ezredfordulóig az ifjúságpolitika tematizálása, a felsőoktatási szakpolitika befolyásolása, valamint az ifjúság értékeinek és érdekeinek felmutatása terén zajlott tevékenységei által kirajzolódó útját a perifériáról a centrumba – majd az új évezredben vissza a perifériára.

A hallgatói önkormányzatok születése

A hallgatói képviseleti rendszer kezdetei

A hetvenes évek közepétől, 1976-tól 1986-ig Magyarországon az összhallgatói létszám elsősorban gazdasági okokra hivatkozva 11%-al csökkent. A hazai felsőoktatás – az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt – egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszertől, másrészt képzése rövid távú gazdasági célokat szolgált.²⁸⁶ A munka világának, tehát a diplomások potenciális „felhasználóinak” igényei, a másfajta információáramlási csatornák megléte, vagy éppen hiánya miatt nem közvetlenül a felsőoktatás felé fogalmazódtak meg, tehát a vállalatok, cégek igényei – ha voltak – csak késve, vagy egyáltalán nem jelentek meg a képzés rendszerében. A ‘80-as évek reformjainak szükségessége az első között érte el a felsőoktatás területét. A válságot

²⁸⁵ Merton 2000.; Sherif, Musafer (1980) [1968]: A vonatkoztatási csoport fogalma az emberi kapcsolatokban. In: Pataki Ferenc (1980) [szerk.]: *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat. 185–199.; Kelley, Harold H. (1980) [1968]: A vonatkoztatási csoportok két funkciója. In: Pataki 1980. 200–209.

²⁸⁶ Setényi János (1994): Felsőoktatás politika. *Educatio*. 1994/1. 36–49.

felismerve a hetvenes évek végétől a különféle szakmai műhelyekben²⁸⁷, később pedig párt, illetve állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. Mindezzel párhuzamosan a hallgatóság a nyolcvanas évek elején (hasonlóan a hatvanas évek végének nemzedékéhez) látványosan aktivizálódott. Ezen felújuló aktivitás a hatvanas-hetvenes évek kulturális (zenei-képzőművészeti) klubéletéből az úgynevezett egyetemi/hallgatói öntevékeny csoportok mozgalma által átörökített (a szcenárió szervezési-felügyeleti körülményei között) mindvégig megőrzött önrendelkezés-mintán alapult (egyetemi színpadok, egyetemi zenekarok, művészeti diákkörök). Nyugat-Európában a munkásosztály ifjúságának szubkultúrái – felerősítve a jóléti társadalom válságjelenségei által – a punk és az új hullám zenekarai mentén szerveződő szubkultúrák születését okozták, amely a „keleti blokk” országaiban (elsősorban Lengyelországban és Magyarországon) úgy jelent meg, hogy összekapcsolódott a rendszerkritikával, tiltakozással és később az alternatív mozgalmakkal. Ugyanakkor hazánkban megjelentek a képzési, elhelyezkedési gondok is: az értelmiségi pályák telítődése miatt pedig élesebbé vált a „verseny”, megnőtt a kapcsolati tőke szerepe és növekedett a társadalmi visszaélések száma. Az egyetemi hallgatói tömegek a középosztályi (polgári) értékek felé orientálódtak²⁸⁸, ami egyet jelentett a posztmaterális értékek és köztük is leginkább a (koegzisztens módon a gondolat, vélemény és fogyasztói) szabadság értékének a preferenciasorrend elejére lépésével. E folyamat során a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái egyre inkább eltértek a hagyományos normáktól, vagyis egyre inkább saját maguk fogalmazzák meg mintáikat. Az új ifjúsági korszak legfontosabb jellemzője a nemzedéki szerveződés fontosságának fölerősödése, vagyis az ifjúság autonómiájának nagyfokú növekedése.²⁸⁹

²⁸⁷ Palovecz János (1981) [szerk.]: *A felsőoktatás helyzete*. Budapest: Oktáskutató Intézet

²⁸⁸ Gábor Kálmán [1993] (2006): Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra, a Kelet- és a Nyugat-európai fiatalok körében. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere Meridionale. 351–365.

²⁸⁹ Zinneczker [1989], 2006: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor–Jancsák 2006. 69–94.

Az ifjúság mintakövetőből lassanként mintaadóvá vált. A folyamatok nyilvánvalóvá tették, hogy ez az átalakulás nem mehet végbe alapvető szerep- és értékváltás nélkül. „Először autodidakta, önelátó módon hozták létre a felsőoktatási második gazdaság, »második társadalom«, a »második egyetem« alaptéziseit: házi önképző-köröket, fél-ellenzéki folyóiratokat. Ezután a szamizdatosokkal, a repülőegyetemi előadásokkal kapcsolatba kerülve próbálkoztak meg ama ismereteket megszerezni társadalmukról, amelyeket az első egyetemen nem szerezhettek meg.”²⁹⁰

A hallgatói mozgalom születése tehát több oldalról is támogatást kapott: egyfelől volt a kulturális és szakmai reformtörekvés, amely elsősorban a társadalom globális mozgolódásának visszhangjaként jelentkezett, másfelől létrejött az egyetempolitikai reformigény, amelyet főként a végzős hallgatók, illetve a fiatal oktatók kezdeményeztek. Ez adta a hallgatói mozgalom születése első szakaszának fő arcélét, amelyben a mozgalmi jelleg párosult radikális elképzelésekkel, de ez a csoport még nem igazán volt szervezett.

Az oktatási törvényen alapuló 1986-os miniszteri rendelet²⁹¹ pedig már – a Szervezeti és Működési Szabályzatok (SZMSZ) kivételével – az összes intézményi-kari szabályzat (ösztöndíj-, vizsga-, tanulmányi és fegyelmi ügyek) és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében egyetértési joggal ruházta fel a hallgatói önkormányzatokat.

A hallgatói képviseleti rendszer (HKR, e korszakban egyes intézményekben HKB: Hallgatói Képviselő Bizottság, HKT: Hallgatói Képviselő Testület) megalakulása után még nem tudott kompetens politikát felmutatni. Az újonnan delegált képviselők az Egyetemi Tanácsban nem értették a nyelvezetet, nem ismerték a belső latens struktúrákat, a személyi összefüggéseket²⁹² nem találták meg

²⁹⁰ Balog Iván (1993): Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években In: Gábor Kálmán [szerk.]: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: JATE. 24–25.

²⁹¹ A művelődési miniszter 24/1986. (VIII.31.) számú rendelete „*A felsőoktatási intézményekben működő KISZ-szervezetek, továbbá a hallgatói közösségek és a hallgatói képviselők jogairól*” szól.

²⁹² Ökrös Csaba (1997): *Eper és bér*. Szakdolgozat. Szeged: JATE. 18.

a „funkciónkban a lényeges súlypontot”²⁹³ A KISZ-képviselési rendszerben nevelődött diákképviselőkkel szembeni kommunikációs hátrányokról, az „informális egyetemi politikáról” így nyilatkozott akkor Pikó András, a szegedi bölcsészhallgatók diákvezére:

„Aki nem vesz részt ebben, szerintem az elképzelni sem tudja. Az emberre rákényszerítik azt, hogy hazudjon. Az alapvető követelmény, hogy soha ne árul el a távolabbi célokat. A másik: próbálj meg kompromisszumot kötni, engedj a céljaidból és legyél naiv. Fölkeresed a befolyásos támogatót. Itt előadod a dolgokat, a lehető legbizalmasabb légkörben, baráti beszélgetésről van szó, tehát nem hivatalos. A koreográfia ez: te tanácsot szeretnél kérni, ő ezt elvállalja, s kifejti az aggályait. Semmire sem fog nemet mondani, az ügygel magával egyetért, de a megvalósítás körül vannak kisebb problémák. Elmondja, hogy a kar belső berkeiben milyen fogadtatásra fog ez az ügy találni. Ezen elszörnyülködsz, holott mindezt te is tudod. De az elszörnyülködés kell a segítségkéréshez. S ezzel elindul a személyes tárgyalások sora. Ha a javaslatod elutasítják, egyetlen választásod marad, fölvonultatni az arzenálokat, ezen ő fog meglepődni, bár jól tudja, hogy ez az arzenál létezik, s megteszi az első lépést az új kompromisszum felé. Már nyertél egy kicsit. Jó, jó, de... közben mások elkezdik a vezetőnél verni az asztalt, hogyan engedhet meg ilyesmit: Az esélyek újra változnak, jön a megállapodás, ami nem nagy herélés, de azért herélés. Ez persze már rég nem az, amiben az ÉT-csal [Érdekképviselési Tanáccsal – JCs.] megállapodtatok, ott te opportunistá vagy, de az ÜGY ÉRDEKÉBEN végül a többiek is elfogadják. Az állami vezetéssel tárgyal, a gyerekek különben is jót akarnak, stb. – mindenki jót akar. S ez még mindig csak személyes megállapodás, ezt még legalizálni kell a Kari Tanácson. Személyes támogatókat kell szerezni, föl kell készülnöd, ha elég jól informált vagy, tudod, kik azok, akiket megnyerhetsz az ügynek. Ismerned kell a különböző oktatói csoportokat. Ez persze majdnem mindig kiismerhetetlen. Személyes HKR-tapasztalomban a segítségkérés és a segítségnyújtás is teljesen őszinte volt, ám a koreográfia megegyezik a fent leírttal.” (Pikó András)²⁹⁴

²⁹³ Takács József (1985): Az ügy érdekében. beszélgetés Pikó Andrással. *Gondolat-jel* 1985/4. 20–26. 22.

²⁹⁴ Uo. 25.

Az 1985-ös oktatási törvény elfogadása – amelynek tárgyunk szempontjából legnagyobb eredménye a KISZ mellett szerveződő hallgatói mozgalmak „befogadása” lett – visszafordíthatatlanul utat engedett a hallgatói mozgalom érdekképviselési szervezetté válásához, későbbi intézményesüléséhez.

A változások fő irányának elvét jól mutatja az a – szempontunkból alapot jelentő – miniszteri rendelet²⁹⁵ is, amely az intézményi tanácsokban egyharmados képviselést biztosított a hallgatóknak. Az intézményi tanácsokban helyet foglaló hallgatói képviselői arány „hagyománya” innen eredeztethető – e képviselő szabályozása és mértéke a kilencvenes évek végére a hallgatói önkormányzatiság egyik legtöbbször vitatott tényezőjévé vált. Az országos HÖK-képviselési szervek (OFÉSZ, HÖKOSZ, HÖÖK) a rendeleti szabályozásból a felsőoktatási törvényi szabályozásba átkerült tételt a magyarországi hallgatói mozgalom egyik alappillérének tekintették és tekintik, melynek megtartásáért a jogszabályi háttér változásakor igen erős lobbytevékenységet fejtettek ki (1995–96, 1998–99, 2004–2005, 2009–2010).

Ez volt az a mérőföldkő a hallgatói mozgalmak történetében, amit nem csupán demokratikusan megillető jogként, hanem hatalmi funkció egy elemeként is értelmezhetünk. A felsőoktatási intézmények vezetői tanácsaiban való részvétel, erős alkupozíciót hordoz, melyet a jól szervezett hallgatói képviselések egységes hallgatói tömbként irányítanak a döntéshozatal során. Ugyanakkor a felsőoktatás-politika reformer képviselőinek (akik ekkor még mind az intézményi, mind az állami tisztségekben kisebbségben voltak) szükségesnek mutatkozott az erős hallgatói támogatottság ki- és felhasználása, melyhez nélkülözhetetlen volt a politikai szereplővé vált – és egyébiránt a régi mintákat követő és emiatt a hallgatók között kevésbé hiteles Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) által az egyetemi-főiskolai diákéletből való kivonulás után keletkezett űrben – formálódó hallgatói szervezet alapjainak lerakása és megerősödésének támogatása. A reformerek a diákszervezetek leendő – most már a törvény szava által hivatalos – vezetőitől (intézményi diákvezérek, mint a diáktársak bizalma által kiemelt

²⁹⁵ A művelődési miniszter 20/1986. (VIII.31.) számú rendelete A felsőoktatási intézmények szervezetéről és működéséről.

„hangadók”, „referencia személyek” már korábbtól fogva jelen voltak) biztos számíthattak a reformpolitika támogatására és – nélkülözhetetlen – hallgatói bázisának biztosítására.

„Akkor nagyon sokan úgy élték meg, hogy a szocializmusban többek között az a rettenetes, hogy minden alulról jövő kezdeményezést és intézményt felszámolnak. Hogy tehát csak felülről létrehozott, formális intézmények vannak. És amikor lehetett, efféle kis szerveződések próbálták meg az emberek először létrehozni, újraalkotni a demokrácia kis köreit. Helyben a rektorral is folytatunk beszélgetést, és az akkor már alakulóban lévő pártok már fontosnak tartottak bennünket. A FIDESZ úgy nyilatkozott, hogy nem revolúció, hanem evolúció szükséges, tehát ők óvatosabban viszonyultak a dolgokhoz. Az akkori MDF viszont nagyon lelkesen és szívesen üdvözölte a forradalmárokat és mindenképpen igyekeztek úgy láttatni, hogy ez egy '56-os párhuzam. Az MSZMP meg zavarban volt. A hagyományosabb, régi vágású kommunisták, azt hiszem, szerettek volna verni, láttunk titkosszolgákat sétálni a folyosón. A reformkommunistáknak viszont kellettünk.” *(Szilasi László az 1988-as szegedi diáksztrájk egyik szervezője)*²⁹⁶

Nem hanyagolható el azonban az a történelmi tény sem, hogy a felsőoktatás vezetői (rektori, dékáni, professzori szinten, de állami hivatali szinten is) egyre többen kerültek ki az 1956-os forradalom előtt és alatt szerveződő és működő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) egykori tagjai, szervezői, vezetői, vagy éppen ellenzői és későbbi elpusztítói közül, akiknek élő emlékeik voltak a diákmozgalom önkéntes jellegéből adódó szellemi és erkölcsi erejéről, társadalmi támogatottságáról.

Ebben az időszakban érték- és érdekkapcsolódás alakult ki tehát az egyetemi-egyetempolitikai reform oktató és hallgató képviselői között.

„Szegeden mintaszerű volt a tanári kar, de soha nem voltak gondjaink. Tehát a '80-as évek szegedi egyetemét úgy kell elképzelni, mint egy hiperliberális, laza, ugyanakkor nagyon-nagyon teljesítményelvű intézményt. És érdekes módon a teljesítményelv az valahogy nem csak a tanároktól jött, tehát nem csak követelmény

²⁹⁶ Pauleczki 2007, Vö. Szilasi 2014.

szinten volt meg, hanem belső igényként is. Tehát az egyetem ilyen szempontból abszolút fogadókéész volt és ezekben a tanárok is partnereink voltak. Nekünk nagyon sok vitánk volt a párt helyi vezetőivel, akikről nem tudok rosszat mondani, mert az egyetemen belül vitatkoztunk, de kifele úgy zárt az egyetem, hogy csak na.”
(Pikó András)²⁹⁷

A rendszer logikájából következően azonban nem valódi jogokról volt szó. A hallgatói részvétel ezekben a tanácsokban inkább arra szolgált (vagyis szolgálhatott volna egy magabiztos és együttműködő vezetésnek), hogy potenciális szövetségeseket (az egyetemi polgárokat) szembe állítson egymással. S valóban: a felsőoktatás érdekeiért lobbizó oktatói gárda az 1989-es fordulatot megelőzően nem tekintette a hallgatóságot szövetségesének, amikor az alkufolyamatokban az irányító szervekre nyomást akart gyakorolni. A hallgatók független rétegszervezet-létrehozási törekvéseit a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség politikai és/vagy taktikai reflexek mentén a KISZ-által irányított országos szervezeti rendbe szerette volna becsatornázni. Ezek egyike az úgynevezett Országos Diákparlament volt, amelyet két évente-három évente hívtak össze, és ahol a fiatalok a KISZ „szárnyai alól” mondhatták el szűrt (ma úgy mondanánk: a rendszer számára politikailag korrekt nyelven megfogalmazott, dekorációként használt) véleményüket. Ám az 1988 tavaszán Veszprémben megtartott Diákparlamenten a jelenlévők már erős kritikával illették az állami vezetőket az 1983-ban Gödöllőn tartott ülés óta húzódó és elfektetett – tehát elmaradt – egyetemi reformok miatt.

„Ebből aztán végképp elegünk lett, egyrészt azt mondtuk, hogy a Diákparlamentek minket többé nem érdekelnek. A Diákparlamenteket a KISZ hívta össze, az akkori KISZ KB szervezte. Meg azt mondtuk, hogy nekünk ne szervezze a KISZ, meg a KISZ KB, meg senki se az életünket, hanem mi magunk ezt fel fogjuk építeni.” (Fábri György, egykori ELTE bölcsészhallgató, az OFÉSZ főszervezője, OFÉSZ-elnök 1990–1991.)²⁹⁸

²⁹⁷ Erhardt 2002.

²⁹⁸ Erhardt 2002.

„1988 szeptemberében egy ilyen akció akárhogy is nézzük mégiscsak kockázatos volt, tehát utólag nekem persze elmondták azok a tanárok, akik benne voltak a szegedi vagy a megyei pártbizottságban, hogy nagyon erős nyomás alatt voltak, hogy rendet kellene tenni. Ez azért vissza-visszaszivárgott, tehát hogy a városban milyen a hangulat, a helyi lap egyrészt fölkapott bennünket, másrészt azért hangot adtak olyan véleményeknek is, amiből az derült ki, hogy hát ez azért még lehet, hogy előrehaladott dolog.” (Pikó András)²⁹⁹

Demonstráció és sztrájk

Napjaink hallgatói önkormányzati mozgalma közvetlen előzményének tekinthető első megmozdulás 1988. szeptember 28-án történt. A szegedi bölcsészkar hallgatói (és a hozzájuk csatlakozó oktatók) egynapos sztrájkjuk (mely ismét az „audmax”-ban volt) után levelet írtak a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumhoz (MKM), melyben követelték a magyar felsőoktatás reformját.

A szegedi megmozdulások tulajdonképpen egy aprócska ügy miatt kezdődtek: a szeptember elején nyilvánvalóvá vált, hogy az ötödéves hallgatóknak, a korábbinál kétszer több órát kell az utolsó évben hospitálniuk, hogy így tegyenek eleget a képzés követelményeinek. Ez volt az a csepp, amely az akkor már csíráiban létező, a KISZ-től független hallgatói érdekképviselőre arra ösztönözte, hogy cselekedjék.³⁰⁰ Az 1956-os MEFESZ első nagygyűléséhez hasonlóan onnan indulva, hogy egy sajátos hallgatói érdeksélemnek mi a megoldása, odáig jutottak el, hogy tulajdonképpen az egész magyarországi felsőoktatási rendszer rossz és magát az egész rendszert kell változtatni.³⁰¹

²⁹⁹ Erhardt 2002.

³⁰⁰ Jancsák Csaba – Matiscsák Attila (2004): Hallgatói mozgalom és az önkormányzatiság a '80-as '90-es években. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk]: *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Budapest–Szeged, MTA SZKI – PH FOK – Belvedere Meridionale. 150–166.

³⁰¹ A hallgatói önszerveződések és diáklázadások a legtöbb esetben egy-egy aprónak tűnő gyújtószikrából indulnak el. 1956. október elejétől az orosz nyelv fakultatívva tétele körül néhány szegedi hallgató között kialakult diskurzus eredményeként hívták össze 16-ára a diáktársaikat „Teremtsünk szabadabb, igazi demokrata, önálló egyetemi életet!” -felhívással, majd a szegedi egyetem

A hallgatók úgy látták, hogy a magyar felsőoktatás akkori formájában alkalmatlan a feladatai ellátására. Ehhez elodázhatatlan reformokra van szükség, melynek az alapja az egyetemi autonómia és a tanszabadság megteremtése. A diákok 1988. szeptember 28-i követelése³⁰² voltak:

- A tantervutasítás megszüntetése!
- A kötelező óralátogatás megszüntetése (ajánlottá tétele)!
- A tanszékek valóban azt oktassák, ami a nevükben szerepel, s ne a tudományuk egy speciális területét!
- Az ideológiai tárgyak helyét szabadon választott formában vegyék át az általános társadalomismereti tárgyak és a filozófiatörténet!
- Az egyetemen folyó tanárképzésben a képzési idő öt év legyen, és ezt kövesse a tanári gyakorlatra való fölkészítés egy esztendeje!
- Az egyetemek jussanak több pénzhez, az államilag támogatott párt- és tömegszervezetek költségének és a katonai kiadások terhére!
- Oktatói béremelést! A költségvetés becsülje meg az oktatókat!

A szegedi bölcsészhallgatók szeptember 28-án tartott sztrájkjához csatlakoztak az egyetem egyes oktatói is. Az Auditorim Maximumban délelőtt ismeretterjesztő előadásokat hallgattak meg a francia és az amerikai egyetemekről, majd megvitatták a követeléseiket. Kijelentették, hogy „az egyetem nem általános iskola, tehát módszereiben nem fordulhat visszafelé, s nem is középiskola, mivel eszménye nem egy magas fokú gimnázium, hanem az akadémia. Mindezekből az (is) következik, hogy az egyetem nem pártiskola, a hallgató nem gyermek, az oktató pedig nem tan- és munkafelügyelő. Tisztázni kell, hogy a hallgató nem ingyenélő sem nem

Auditorium Maximumában aznap délután öttől kezdődő ülésen megszülettek az egyetemi ifjúság politikai követelése (benne a demokratikus választások és az orosz csapatok eltávolításának követelésével), melyek 23-án a forradalom követeléseivé váltak. Jancsák 2016. Ugyanez történt 1968-ban Párizsban is, ahol a tiltakozások indítószikrája az volt, hogy az év elején bevezetett tanulmányi reform eredményeként „a diákok, akik a régi rendszerben kezdték tanulmányikat, elveszthettek egy évet, amikor az új rendszerbe léptek” Aron 2005. 322.

³⁰² DM 1988. szeptember 28. 5.

ingyen élő, tehát az ösztöndíj nem lehet könyöradomány. Az oktatói fizetés hasonlóképp nem lehet éhbér.”³⁰³

„A kiindulópont az oktatói munka hallgatói véleményezése volt, amit egyszerűen nem tudtunk megszervezni. Nem tudtuk megszervezni, mert kiderült, hogy ha mi ezt komolyan akarjuk venni, hogy az oktatói munkát a hallgatók véleményezik, amely egyébként minden nyugat-európai egyetemen megszokott történet, akkor, hogy ennek értelme legyen, magyarán, hogy legyen hatása az oktatók alkalmazására, díjazására, pozíciójára, ahhoz – végig vezettük logikailag – az egész felsőoktatási rendszert meg kell változtatni. És így jutottunk el arra a gondolatra, 1988 közepére, hogy egy radikális felsőoktatási reformra van szükség.” (Fábri György)³⁰⁴

1988. október 28-án megérkezett Szegedre az MKM válaszlevele, melyet a hallgatók nem fogadtak el és sztrájkot szerveztek. A megmozdulás (melynek Pikó András V. éves hallgató volt a főszervezője) ezúttal is országos csatlakozásokat vont maga után (Pécs október 4., Debrecen, Műegyetem, ELTE), majd október 31-én a szegedi bölcsészek nyílt levelükben országos megmozdulásra szólították fel a többi egyetem és főiskola hallgatóit. 1988. november 23–24-én a zsúfolásig megtelt Auditorium Maximum előadóteremben (1956 után) újra követelésként fogalmazódott meg az orosz nyelv mellett más nyelvek oktatása és a marxista gondolkodás mellett más gondolatkörök megismerésének követelése is.

„A dolog attól vált komolyabbá, hogy számunkra meglepő módon nagyon jó visszhangja volt az egyetemi közéletben ennek a sztrájknak, azon nyomban jött Pestről, az ELTE-ről egy távirat, meg máshonnan is és egyszerűen nem lehetett kikerülni azt, hogy, tehát nem lehetett azt mondani, hogy nem, mi csak Szegedben gondolkodunk. Összejöttek találkozók a pesti bölcsészkar hallgatói vezetőivel, tulajdonképpen ez volt az az élesztő, amitől ez a dolog tulajdonképpen földagadt azzá, hogy létrejöjjön az első magyar hallgatói országos érdekképviselő, az OFÉSZ.” (Pikó András)³⁰⁵

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Erhardt 2002.

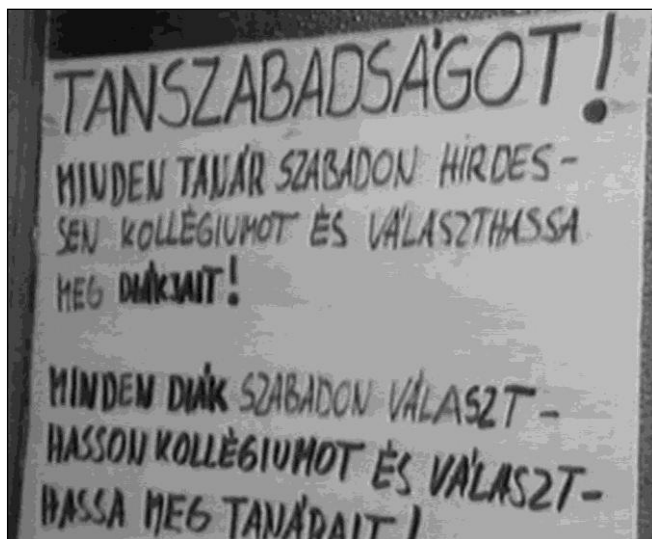
³⁰⁵ Erhardt 2002.

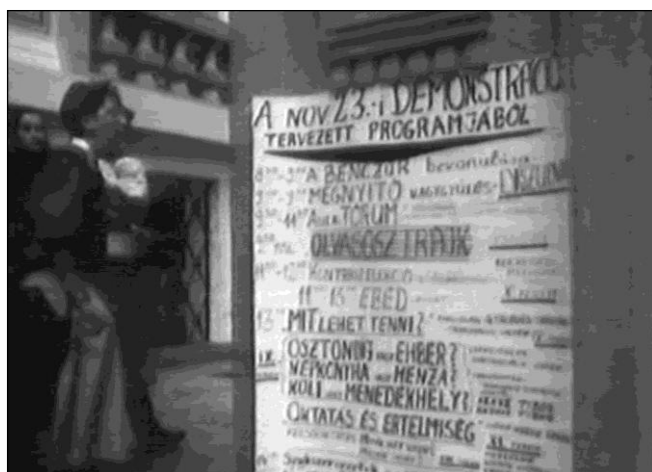
József Attila Tudományegyetem, 1988. november 23.

A szegedi demonstráció főszervezője Pikó András

Az 1988 őszi sztrájk egyik plakátja, JATE

Plakát a debreceni egyetemen (KLTE)

A Délmagyarország november 24-i tudósítása így összegezte az országos demonstrációkat.

„Országszerte nyilvános demonstrációt tartottak szerdán az egyetemeken és főiskolákon, követelve a felsőoktatás anyagi és tárgyi feltételeinek radikális javítását, az intézmények autonómiáját, belső demokráciáját, valamint a tanszabadságot. A demonstráció a szegedi József Attila Tudományegyetem felhívására szerveződött, és a hallgatók mellett az oktatók, az egyes karok társadalmi szervezetei is csatlakoztak a megmozduláshoz. Valamennyi egyetemi demonstráción elhangzott a tanszabadság követelése. Ennek értelmében – az adott tudományterület és képzési ág sajátosságait figyelembe véve – az oktatók maguk választotta tárgyakat, kollégiumokat hirdethetnének meg, a hallgatóknak pedig jogukban állna a szabad tanár-, illetve tantárgyválasztás. Ezzel kapcsolatban elhangzott: az általánosan kötelező tárgyak egész rendszere átalakításra szorul, és ideológiai megfontolásoktól függetlenül kell megállapítani a közismereti műveltség követelményeit. Valóságos intézményi autonómiára van szükség – hangoztatták az egyetemi gyűlések résztvevői. Ezzel összefüggésben szorgalmazták, hogy az intézményi tanácsok önállóan döntsenek a személyi kérdésekben, a felvételi követelményekben és keretszámokban, valamint a képzési rend meghatározásában. A demonstrációkon megfogalmazódott az igény egy országos felsőoktatási érdekvédelmi szövetség létrehozására. Az elképzelések szerint ez a helyi oktatói, hallgatói önkormányzatokból szerveződne, és feladata lenne, hogy minden törvényes eszközzel fellépjen a felsőoktatás helyzetének radikális megváltoztatása érdekében. A megmozdulásokról szólva több helyütt is leszögezték, hogy azok nem politikai vetületűek. Hangsúlyozták, hogy a felsőoktatás szigorúan vett szakmai érdeke a tanulmányi munka szabadsága, az intézményi autonómia és demokrácia megteremtése, a központi szabályozások leépítése. Az egyetemisták egyértelműen kinyilvánították: nem áldozatot igényelnek- a társadalom más csoportjaitól, hanem olyan kormányzati döntéseket kívánnak, amelyek lehetővé teszik, hogy gazdasági és társadalmi feszültségek nélkül megoldható legyen a felsőoktatás finanszírozása.³⁰⁶

³⁰⁶ DM 1988. november 4. 5.

A KISZ megszűnése és az OFÉSZ megalakulása

A társadalom és – ezzel párhuzamosan – a felsőoktatás világát átalakító események felgyorsultak. A hallgatók követeléseinek egy része a reformokba beépülve intézményesült. 1989. január elsején új felvételi rendelet lépett érvénybe, melyben elrendelték, hogy mindenkit fel kell venni az adott intézménybe, aki a felvételi kritériumokat teljesítette és eltörölték a szülők érdemeinek figyelembevételét a felvételi döntéskor. 1989 tavaszán először lehetett úgy beadni a felvételi jelentkezés lapot, hogy nem kellett szerepelnie rajta a középiskolai KISZ jellemzésének, ajánlásának. 1989. április 21-én, XII. kongresszusán megszűnt a KISZ.

1989. május 6-án hallgatókkal és fiatal oktatókkal megalakult az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség, az OFÉSZ, amely a magyar felsőoktatás reformjának és a rendszerváltoztatás egyik legjelentősebb támogatójává vált.

Részben a hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, részben pedig a hallgatók szerveződésével párhuzamosan zajló egyetemi vezetőségváltások lehetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és a nyolcvanas évek tapasztalataira épülve szervezett egységgé és intézményi szervezeti egységgé váljon. Az 1989 után létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat nem ütközött akadályba, mert a demokrácia és az állampolgári jogok örve alatt számtalan szakmai és politikai csoportosulás formálódott, amelyek nagy része az új rendszer – a többpártrendszerű demokrácia és a piacgazdaságra épülő kapitalizmus – megszületését és eleven létezését támogatták. Programjaik már nemcsak a polgári lét társadalmi és közösségi értékeire, illetve ontológiai magyarázatára hivatkoztak, de megoldásokkal álltak elő a problémák esetében is. Így kaptak széles társadalmi visszhangot, és csak így lehettek részei annak az átalakulási folyamatnak, amelynek alapkőletételénél már ők is legitim szervezetként vághattak szalagot.

„1990 tavaszára elértük, hogy gyakorlatilag az ország döntő többségében lettek hallgatói önkormányzatok. Ez egy nagyon nagy siker volt, azt gondolom. Az országos szervezet működését sikerült stabilizálni. Ezt én nagyon-nagyon fontosnak tartom, hogy ezt meg tudtuk tenni. Demonstrációs erőnket megmutattuk. 1988 őszén egy

erős, ugyanakkor botrányoktól mentes demonstrációt tudtunk csinálni és ugyanezt megismételtük 1990-ben is. És sikerült kialakítanunk azt a felsőoktatás-politikai koncepciót, amiben gondolkodtunk, azt a radikális átalakulásról szóló forgatókönyvet, amit ki-gondoltunk. Ez olyannyira sikeres volt, hogy 1990-ben a Világ-bankkal folytatott tárgyalások munkadokumentuma mi általunk ja-vasolt anyag lett és onnantól kezdve valamennyi felsőoktatás-politikai dokumentum nagy része hivatkozott is rá. Tehát azt gon-dolom, hogy az 1988-as elindulásunk a négy kimondott cél tekin-tetében sikeres volt. Én két tekintetben azt látom, hogy nem volt sikeres. Az egyik hogy nem tudtuk a hallgatói mozgalmat az ér-telmiségi közgondolkodásba bevonni. A másik, hogy a felsőokta-tás-politika, a felsőoktatás, mint érdekes értelmiségi téma, ez nem ment át. Valószínű nem voltunk elég ügyesek a médiamunkában, ez lehet az egyik ok. A másik oka a magyar médiának az egysíkú-sága, hogy túlságosan a politikára fókuszál.” (Fábri György)³⁰⁷

„1989-90 környékén elkezdtek azt megcsinálni gyakorlatilag egye-temről egyetemre, hogy a KISZ jogosítványok, tehát azok a hallga-tói képviseleti jogosítványok, amiket korábban a KISZ-ben írtak, ezek szépen hallgatói önkormányzatokra íródjanak át. [...] Ennek az egész országos szinten is szerveződő hallgatói mozgalomnak az egyik legfontosabb eleme az az volt, hogy a legelső pillanattól fogva a formálódó hallgatói önkormányzatok, azoknak a vezetői kezdtek egymásra találni, és felfedezték, hogy a másik ugyanazt csinálja a KÖZGÁZ-on, vagy akár a szegedi egyetemen, mint amit mi a SOTÉ-n. [...] Az én megítélésem szerint az egyik legfonto-sabb dolog az volt, hogy a kezdet kezdetétől próbálkozott minden-ki – először helyi szinten, és aztán hogy az OFÉSZ megszervező-dött már országos szinten is azzal, hogy legyen egy egységes, mo-dern, európai, koherens, világos felsőoktatás-politikai koncepció, aminek a mentén, és amiből vezetődnek le különböző hallgatói követelések. Ennek két nagy jelentősége volt szerintem. Az, hogy a hallgatói önkormányzatok, illetve a hallgatói önkormányzatok országos szövetsége az egész felsőoktatás átalakításnak valamiféle motorjává vált, és szerepe volt benne.” (Gilly Gyula a SOTE hall-gatói önkormányzatának egykori alapító elnöke, 1991–1992 között az OFÉSZ egyik alelnöke, 1992-től 1993 tavaszáig elnöke)³⁰⁸

³⁰⁷ Erhardt 2002.

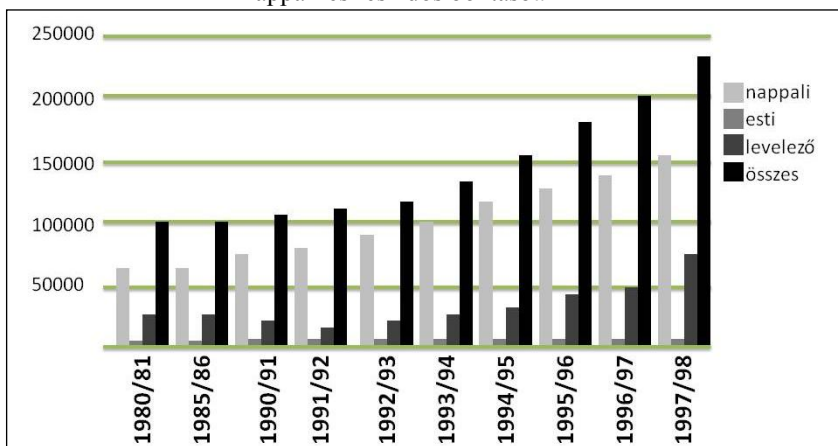
³⁰⁸ Gilly 2008

Formálódás, demonstrációk, viharok

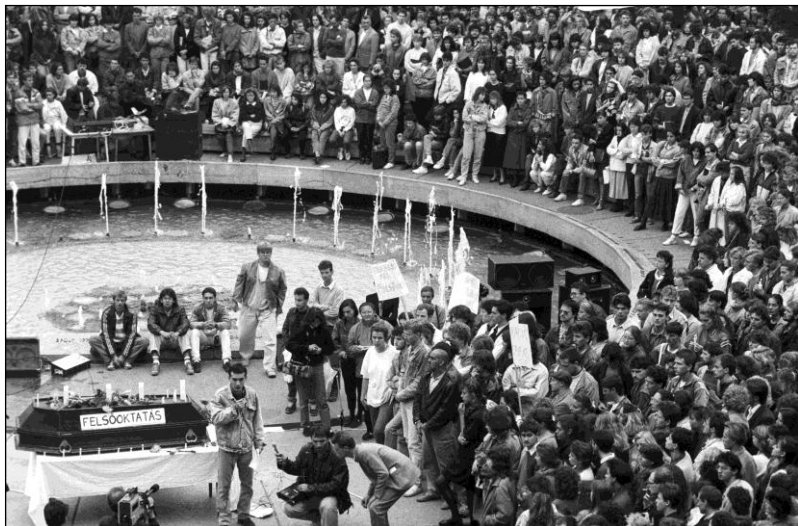
– A hallgatói önkormányzatok a kilencvenes években

Az 1990-es években folytatódott az egyetemi rendszer átalakulása illetve a társadalmi változásokkal párhuzamosan helyzetének ártér-
tékelődése is. A hallgatói létszám növekedésével, és a piaci viszonyok felsőoktatásban történő előretörésével megnőtt a felsőoktatás társadalmi integrációjának a szerepe. A felsőoktatás többé már nem volt az elit bástyája, hanem tömegessé váló intézmény.

A különböző képzési formákban tanulók idősoros adatai
nappali és részműködő bontásban

Adatok forrása: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

*1990. szeptember 26-i szegedi demonstráció a felsőoktatás reformjáért
(Fotó: MTI)*

*1990. szeptember 26-i miskolci egyetemi demonstráció
(Fotó: MTI)*

*1990. Először kísérik hallgatók a felsőoktatás koporsóját
(Fotó: HÖKOSZ)*

Ezen folyamatok a felsőoktatás, és az egyetemi ifjúság világát a közgondolkodás centruma felé tolta el.

A hallgatói mozgalom nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló LXXX törvény elfogadásával nyer teret.

1994. szeptember 23-án megalakult az országos, kizárólag hallgatókat tömörítő szervezet a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége (HÖKOSZ).

A törvény kimondta a hallgatók önrendelkezéshez és érdekartikulációhoz való jogát, alapot teremtett a demokratikus érdekképviselet működéséhez. A hallgatói mozgalom ebben az időszakban a formálódás időszakát lezárta és az országos ernyőszervezeten keresztül hatáskörében partnerré lett a felsőoktatás reformfolyamatának. Ez a „felnőttkor” azonban amellett, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtett, aranykalitkába is zárta a diákszervezetet, mely kubatúrájának és infrastruktúrájának „csillogása” elhomályosította, a szabályrendszer pedig megdermesztette a tömegmozgalmi (radikális) múltat.

Miközben a hallgatói önkormányzatiság hivatali háttérének megteremtése zajlott (az intézményi Szervezeti és Működési Sza-

bályzatokban a hallgatói jogok képviseleti kereteinek szabályozása, az előbb említett infrastruktúra és kubatúra, azaz a HÖK-iroda létrehozása, illetve a telefon, az első számítógépek és fénymásológépek beszerzése), aközben a mozgalom (az elsősorban a benne dolgozók által megfogalmazott, de mindenképpen változó igényeknek megfelelően) új szemléletmódot alakított ki. A hallgatók részére nyújtott szolgáltatások első csírái ekkor születtek meg (HÖK-ök kezelésben levő egyetemi és főiskolai klubok, fénymásolási szolgáltatások).

„Abban az időben vezettük be a tanulmányi eredményen alapuló ösztöndíjrendszert. Előtte egy fix juttatást utalt a Tanulmányi Osztály minden hallgatónak (ún. húspénz-t) és a kitűnő tanulók kaptak valamiféle pótlékot. (Ma már talán el sem hihető ez a rendszer, pedig így volt!) Ezt alakítottuk át, részint tanulmányi, részint szociális alapon megszerezhető juttatásokra. Ezzel egy időben a TO-tól a HÖK-höz került mind a döntéshozatali rendszer, mind pedig az adminisztráció. Ez volt a mai HSI [Hallgatói Szolgáltató Iroda – JCs.] őse, a HÖK iroda. Persze hasonló jelentőségű, de a hallgatók számára kevésbé látványos volt az érdekképviseleti mechanizmusok kialakítása a szervezeti tanácsokban és irányításban: az 1/3-os rendszer megszilárdítása és működtetése.” (*Garamhegyi Ábel egykori szegedi hallgató, JATE EHÖK-elnök 1992–1993, HÖKOSZ ügyvivő 1996*)³⁰⁹

A piacgazdaságban a közellét a piachoz felértékelődik, ennek következtében jelent meg az eladhatóság, illetve az eladni-képesség mint a társadalmi értékek és biztosabb egzisztencia hordozója. Mindennek eredményeként az oktatás finanszírozásának kérdései, a források szűkülésével párhuzamosan a felsőoktatás „közjóság”-jellegét, avagy „személyes befektetés” jellegét hangsúlyozó módon artikulálódtak: Kié a felsőoktatás? ...és ki finanszírozza?

A kormányzati szándékok hullámai 1995-ben a tandíj bevezetése mellett erősödtek fel, februárban a Horn-kormány által bejelentésre került, hogy bevezetik a tandíjat. A tandíj, mint a személyes jövőbe való befektetés avagy az ingyenes felsőoktatás dilemmáját a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége által szervezett

³⁰⁹ Bakos–Mihály–Somogyi 2012.

tüntetések élesítették, és beemelték a közgondolkodásba. A tandíj bevezetése ellen a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége 1995. március 22-én, majd szeptember 25. és október 4. között tüntetéssorozatot szervezet a fővárosban és több vidéki nagyvárosban. A hallgatók tömegdemonstrációkon és szakpolitikai dokumentumokban érveltek a tandíj ellen, illetve a tandíjjal összekapcsolt diákhitelezés-rendszer bevezetése mellett. A demonstrációk október 4-én, a Kossuth téren tartott tüntetéssel és a kormánnyal kötött megállapodással értek véget.

„[1995. október 4-én] Szegeden tartottam gyűjtő hangú beszédet a Dugonics téren, és aztán együtt a vonattal jöttünk föl a hallgatókkal, ahol már a Kossuth téren gyűlt össze a tömeg, azt mondják a rendőrpáncsnokok, hogy 50-60 ezer fő között volt a legnagyobb létszám valamikor szerda este. [...] Szerda este már a tüntetésen a felszólaló szónokok vitájából világosan látszik, hogy nem lesz egyszerű dolog, nem csak amiatt, mert a kormányzattal nehéz lesz megegyezni, hanem amiatt is, mert a hallgatói önkormányzatok és a hallgatói önkormányzati vezetők nem egységes állásponton vannak tandíj ügyben. [A Horn Gyula miniszterelnökkel való tárgyalás során – JCs.] azzal szembesülünk, hogy a miniszterelnök valóban meg akar állapodni. [...] És akkor előveszünk egy fehér papírt és megállapodunk, és a megállapodás lényege az volt, hogy elfogadjuk a 2000 forintos alaptandíjat, visszavonják a kiegészítő tandíjat, a hallgatói juttatások rendszerét a következő év kezdetéig rendezzük, erről tárgyalások indulnak meg. [...] Amíg sétálunk ki a Parlamentből a Kossuth térre a színpadhoz, akkor egy dübörgő taps – természetesen fürdözünk a tapsban. És föllépünk a színpadra, és hát elmondjuk a megállapodást, amely nyilván nem arat osztatlan sikert, hiszen mint mondtam jelentős része a hallgatói vezetőknek arra számított, hogy a tandíj az örökre eltörölve, és ez a megállapodás ugye nem erről szólt. [...] Sok hallgató számára, aki ekkor a felsőoktatásban volt, élete egyik meghatározó közösségi élményévé vált az a két nap, meg az azt megelőző sorozat, amikor azt érezhette, hogy valamilyen közös ügy mellett állunk ki és megyünk ki az utcára.” (*Szabó László a műegyetemi HÖK elnöke 1991., a HÖKOSZ elnöke 1994–95.*)

*A szegedi egyetemisták Dugonics-téri demonstrációja, 1995. szeptember 25.
(Fotó: Szegedi Egyetem)*

1995. október 4. (Fotó: Rózsahegy Tibor MTI)

A Kossuth téri tandíjellenes tüntetés 1995. október 4. (Fotó: HÖÖK)

A táborozás a Kossuth téren, 1995. október 4. (Fotó: HÖÖK)

*Skultéty Tamás, Jaczkovics László, és Szabó László – a kormánnyal folytatott tárgyalás diákküldöttségének tagjai – a megállapodás után.
Kossuth tér (Fotó: HÖÖK)*

*Szabó László ismerteti a kormánnyal kötött megállapodás szövegét.
Kossuth tér (Fotó: HÖÖK)*

„Az hiszem, hogy egyetlenegy igazi hibát követtek el a hallgatói mozgalom akkori vezetői, illetve maga a szervezet – mely több plénumból állt, ezt nem lehet elnökségre, egy emberre, öt emberre, tíz emberre fogni, hiszen körülbelül 50-60 ember volt az, aki ténylegesen napi szinten nagyon keményen foglalkozott ezekkel az ügyekkel – amikor a nagy tüntetés volt, akkor a különböző városok különböző »jelszavakkal« jöttek föl [a Kossuth téri demonstrációra – JCs.], tehát voltak olyan egyetemi városok, akik »kompromisszumkészek« voltak (valami alternatívában meg lehessen állapodni a kormánnyal), voltak olyan városok – és egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál – akik kőkeményen csak azt képviselték, hogy »a tandíj nem, azonnal vonják vissza, sőt rá, soha többet elő ne lehessen venni, fű ne nőjön, beszántani«, stb., stb. Azt hiszem, hogy egyrészt az a megosztottság is mutatta, amit az előbb mondtam, hogy mindenki egy kicsit másképp gondolta, más végérménnyel lett volna elégedett, másrészt pedig arra senki nem mert gondolni, hogy mi van akkor, hogy ha a kormányzat azt mondja a tüntetés után, hogy »Jó volt fiúk. Nem. Szépen menjetek haza! Csöngetnek. Menjetek be a tanterembe!« és akkor minden megy tovább.

[...]

Azért azt el kell mondani, hogy maga az egész hallgatói mozgalom az nem teljesen volt egységes már akkor sem, tehát azért a politika jól felismerte, hogy az oszd meg és uralkodj elv alkalmazása mellett nem sikerülhetnek látványos akciók, amit váltig tagadnak azok a személyek, akik benne voltak szerintem ebben az akcióban. Folyamatos konfliktus volt egyébként az országos szinten: hogy legyen?, mint legyen?, mit mondjunk?, legyen-e tüntetés?, ne legyen?, mi legyen az irányultsága? Nagyon-nagyon keményen megpróbált az akkori pártpolitika besétálni a HÖKOSZ életébe.” *(Skultéty Tamás egykori szegedi hallgató, a JGYTF HÖK elnöke, az 1995-ös tandíjdemonstráció főszervezője, HÖKOSZ alelnök, később a HÖÖK első elnöke 1996–1998)*³¹⁰

A rendkívül diffúz társadalmi helyzetben, polarizált vélekedések és érvrendszerek között a hallgatói mozgalom, s vele együtt a kialakult hallgatói önkormányzatok szerepe is többdimenzióssá vált.

³¹⁰ Erhardt 2002.

Az önkormányzatok vizsgálata közben ez a szerepváltás, a mozgalmi gyökereket felülíró új típusú (hivatali és vállalkozói) szerepek megerősíti azon állításunkat, melyet Zinnecker alapján³¹¹ fogalmaztunk meg, miszerint a testületek képviselőinek magatartás- és cselekvésmintái megegyeznek az ifjúsági korszakváltás azonos folyamataival: az iskolai életút meghosszabbodásával, a fogyasztói státus erősödésével, az individualizációval.

A szervezeti viselkedés a mozgalom kezdeti szakaszait tekintve még nyomon követhető, de az egyre inkább heterogénné váló felsőoktatással maga a hallgatói önkormányzat is heterogénné vált.

Az 1995. és 96-os évek a tandíjról szóló kormányrendeletekre tett válaszreakciók által határozódtak meg, mely egyfelől (a konfliktusokat elleplező, időkérő) visszatálalást jelentett a mozgalmi múlt hagyományaihoz, másrészt a demonstráció rendeleti szabályozásba való torkollása (vége, eredménye) ugyanennek a komplementumát mutatta a „jogászkodástól idegenkedő” diákoknak, akik távolodni kezdtek a vezetőktől, a szervezettől, avagy fordítva: a szervezeti viharok időszakában a személyes ambíciók ellentétékké fordultak, a tagszervezetek visszahúzódtak a Kampuszokra és belső építkezésbe kezdtek, mely a gazdasági, vállalkozási, szolgáltatói funkciót erősítette.

„1996 márciusában volt egy tisztújító közgyűlés Miskolcon, ahol én elindultam jelöltként, és egy nagyon kemény, nagyon sok esz-közt bevető történetben minimális szavazati többséggel megválasztottak a HÖKOSZ elnökévé. Mondhatni, hogy egy romhalmazt találtam, mind pénzügyileg, mind szervezetileg, mind tagságilag, mind jövőkép szempontjából egy nagyon kiüresedett szervezet volt. Ami a nagyon nagy kérdés volt, hogy a tandíj után mit lehet csinálni egy országos hallgatói szervezettel. Minden évben, minden félévben nem lehet tüntetni, illetve ha ki kell menni, sikerül tüntetni, de látszódott, hogy mind a politika, mind pedig a hallgatói mozgalom kicsit zátonyra került.”

[...]

³¹¹ Zinnecker, Jürgen (1986) [2006]: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor–Jancsák 2006. 69–94. és Zinnecker, Jürgen (1990) [2006]: Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások. In: Gábor–Jancsák 2006. 95–116.

„Tehát akkor ténylegesen elég sokan elvetették a sulykot, azzal hogy tulajdonképpen az ügyekkel nem nagyon foglalkoztak, hanem inkább egymásnak a kicsinálásával, tehát ezt gyorsan megtanulták ugye a pártpolitikából, hogyan is kell ezt csinálni. És hogy ha jól emlékszem, akkor mind Szegeden, mind mindenhol eléggé nagy vákuum keletkezett hirtelen, hogy akkor most a hallgatói önkormányzatoknak a jövője megkérdőjeleződik. Esetleg a rektorok, főigazgatók most nem lépnek-e egy olyat, hogy: ha meggyengültek, akkor... Sokszor kellemetlen egy hallgatói mozgalom már magában az intézményben is, esetleg azt az 1/3-os arányt, amit ott vezetői testületekben elfoglaltunk azt csökkentjük. De hát senki nem megy ötletekért a másik udvarába, hogy a saját hatalmát egy kicsit növelje. Tehát nagyon gyorsan ki kellett volna találni, hogy hogyan tovább a tandíj-kérdésben és egyáltalán. Ez – ha jól emlékszem – 6-8 hónapon keresztül nem sikerült, akkor ugye a következő közgyűlésen egy kicsit elemeire hullott szét a hallgatói mozgalom. Mindenki visszavonult a saját várába, én is lemondtam az elnökségről. Az én elnökségi beszámolómat bár elfogadták, tehát amit nekem kellett megcsinálni, azt elfogadták, de tulajdonképpen nem volt értelme maradni az országos vezetésben, és Szegeden elindítottunk megint egy csomó folyamatot, tehát visszatért mindenki egy kicsit a saját egyetemi városába, egy kicsit rendet teremtett, kicsit azokkal a dolgokkal megint elkezdett foglalkozni, amit egyébként ezek miatt az országos ügyek miatt elhanyagolt. Hiszen azért Szeged mindig egy úttörő volt, mindenfajta kezdeményezésben. Nemcsak politikai értelemben, hanem a szolgáltatások akkor indultak el: a hallgatói bolt, lézernyomtató és fénymásoló szalon, a JATE Klubbot elkezdtuk üzemeltetni, akkor indítottuk a Hallgatói Vásárlói Klubbot.” (*Skultéty Tamás*)³¹²

Eközben (1996–2000) a hallgatói kezelésű keretek (hallgatói normatíva) felosztása mellett a hallgatói (pénz)ügyekből mind többet magára vállaló hallgatói önkormányzatok sajátos kettősségnek lettek rabjai. Egyfelől a pénzügyi lebonyolításból a tanulmányi osztályok és a gazdasági hivatalok mellett bevetté vált a HÖK-ök ügyintézési rendszere, amivel az ügykezeléssel hivatalizálódtak és ezzel az intézmények vezetése felé megerősödtek, másfelől, éppen a „hivatallá” válás okán folyamatos népszerűség- és tömegbázis-

³¹² Erhardt 2002.

vesztés zajlott le. Ez utóbbi jelentős hallgatói demokrácia-deficitet okozott. A hallgatói önkormányzatok – az ekkor általánosan elfogadott hallgatói vélekedés szerint – túlvállalták magukat, hivatallá lettek és ezzel eltávolodtak az érdekképviselettől (a szakszervezeti funkciótól), tehát eredeti feladatuktól.

„Tulajdonosok akarunk lenni, mert ahol az egyetemisták a fogyasztók, ott nekik is kell élvezni a hasznot.” *(Majó Zoltán egykori szegedi matematika-fizika szakos majd közgazdászhallgató, 1991–1994 között a JATE TTK HÖK tagja, a JATE HÖK iroda vezetője 1993–1997, az Universitas-Szeged Kht. ügyvezetője 1996–1999)*³¹³

„1996 után a HÖK-nek a szerepe is megváltozott, a HÖK-ös addig ilyen forradalmár ember volt, azután már inkább egy vezető volt, akinek már lettek irigyei, akiről bizonyos hallgatói csoportok azt mondták, hogy hát HÖK-ösnek lenni az egy olyan ösztöndíj kiegészítési, jóléti, jövedelmi forma, ami már inkább a hatalomról és a pénzről szól és azok a mozgalmárok, azok ugye kikoptak és jöttek valóban ezek az új típusú menedzserek, akik már el tudták magukat adni egy egyetemi értekezleten, akik az egyetemi tanácson nem forradalmárként, hanem inkább technokratának tündek fel, akik az egyetemi rektorválasztást is egyfajta hatalmi harcként élték meg.” *(Majó Zoltán)*³¹⁴

„A pécsi EHÖK 1997-ben egy kétszobás alagsori irodát, négy asztalt, három széket, egy sámlit, két 386-os számítógépet és egy nyomtatót meg egy öreg fénymásolót jelentett, amelynek havi 60 ezer forint volt az intézményi finanszírozása. Ahogy az EHÖK fokozatosan rögzült, mint professzionális munkaszervezet, úgy persze megjelentek hivatali jegyei is – pl. a HÖK-ök teljes gazdálkodásának kezelése –, de ez nem vált dominánssá. Majd 1999-ben az EHÖK szervezetéből nőtt ki a Központi Hallgatói Szolgáltató Iroda (KÖSZI), vagy a Pécsi Egyetemi Klub (PEK), amelyek azonban programjaiknak tényleges indulásával szervezeti önállóságot kaptak, így az EHÖK-ön belül nem keveredtek össze akkor az érdekképviselési és a szolgáltatási tevékenységek. Megmaradt 2000-ig külön a student union, meg külön a student services, az EHÖK pedig a board jogosítványait gyakorolta ezek

³¹³ Interjúrészlet Majó Zoltánnal. Ökrös Csaba 1997. 44.

³¹⁴ Erhardt 2002.

felett – együttműködve a rektori vezetéssel, úgy, ahogy a mai napig is meggyőződésem szerint helyesnek is tartok. Az EHÖK a kezdeti nyomorúságos, legjobb esetben megtört állapotából 1999-re a hallgatói önkormányzás valós egyetemi csúcsszervévé fejlődött, megteremtve egyrészt a HÖK-ök finanszírozási biztonságát, szabályozott és rendszerszerű működését, másrészt a hallgatói szolgáltatások széles skáláját.” (*Benked László egykori PTE EHÖK elnök 1997–1999*)³¹⁵

„A HABA Egyesület [Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete] megalapításának egyik célja az volt, hogy a Kassai úti új egyetemi Campuson lévő lovarda épületet³¹⁶ hallgatói kulturális és szórakoztató központtá alakítsuk át. 1996-ban indult el Világbanki forrásból a FEFA program, amely integrációs célú fejlesztéseket támogatott, ide pályáztunk sikerrel, első évben 100 millió Ft-ot, egy évvel később további 50 millió forintot nyertünk el. Ezt egészítette ki az egyetem illetve az Oktatási Minisztérium. Az átépítés 3 évig zajlott, a nagyközönség számára 1999 szeptemberében nyitott meg a Lovarda, mely Magyarországon a legnagyobb ilyen funkciójú hallgatói közösségi tér (kb. 3000 m² hasznos terület). Mi is 50 millió forintot gyűjtöttünk össze szponzoroktól. Erre is tudatosan készültünk, ahhoz, hogy a legfelsőbb vezetői szintekig eljussunk azt a stratégiát választottuk, hogy megpályáztuk és megrendeztük 1998-ban Tokajban, 1999-ben Hajdúszoboszlón az EFOTT-ot. Mivel ez országos hatókörű, nagy hagyományokkal rendelkező, jelentős részvétellel bíró fesztivál volt (és akkoriban még nem érték egymást a nyári rendezvények), sikerült a tervünk, bejutottunk a nagy marketingbűdszéval dolgozó cégekhez, ahol a rendezvény mellett az épülő központot is bemutattuk. (*Hamvas László egykori debreceni hallgató, KLTE EHÖK-elnök 1996–1998*)³¹⁷

³¹⁵ Jancsák 2012

³¹⁶ Az épület huszárlaktanyának épült, később szovjet laktanyaként üzemelt, 1991-ben kapta meg a Kossuth Lajos Tudományegyetem a Honvédelmi Minisztériumtól.

³¹⁷ Rác 2008

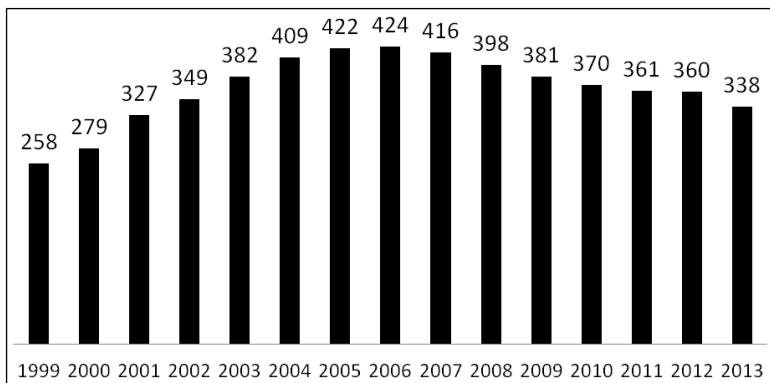
Új szerepek és útkeresés – hallgatói önkormányzatok az új évezred első évtizedében

A felsőoktatás integrációs folyamatával párhuzamosan alakult felsőoktatási szövetségek, majd a 2000. január 1-ével megalakult integrált egyetemek és főiskolák hallgatói önkormányzatai egyfelől az alapokhoz szándékoztak visszanyúlni (tömegrendezvények, fórumok, viták, aktív kommunikáció), másfelől (a szolgáltatásokban és a pénzügyi számviteli rendszerekben) a szakmaiság és professzionalizáció irányába mozdultak el (a pénzügyek kezelését leválasztották a szervezetekről, ugyanakkor a diákszolgáltatásokra létrehozták a hallgatói szolgáltató alapítványokat, egyesületeket, Kht-kat, és Kft-ket, amelyek az egyetemeken belüli szolgáltatások tereiben mozogtak) és létrejöttek az országos hallgatói szervezet gazdasági egységei is (HÖÖK Kht., Diákbónusz Kht).

E szakaszt az országos szervezet defragmentálódása elleni küzdelem, valamint a felsőoktatási intézményi szinten új utak és kitörési pontok keresésének időszakaként értelmezhetjük.

A hallgatói társadalom által megfogalmazott új típusú szerepeltvárások a felsőoktatás tömegessé válásából adódó új kihívásokból születtek. Ugyanakkor az info-kommunikációs technológiák forradalmi fejlődése meghatározta ezen korszak hallgatói életvilágának a korábbiakhoz képest új elemeit: a kreditrendszerre való áttérés következtében felértékelődnek a hétköznapi egyetemi életvilághoz kapcsolódó hasznos információk; a tankörök felbomlásával együtt jár a közösségek virtualizálódása.

A felsőoktatási hallgatók létszáma

Adatok forrása: Oktatási Hivatal

Az új évezredben kezdődött szakasz az újraformálódás, újraalkotás szavakkal jellemezhető, amely egy hármasságba vonta, de ugyanakkor tovább is fragmentálta a szervezetet: az első az *érdeképviseleti* tér és funkció, mely szakszervezet-jellegű mozgásteret használ, a második az *igazgatási* funkció, mely az önkormányzati-szervező jellegben ölt testet, a harmadik a *gazdasági* funkció, mely a vállalkozói (vállalkozási) térben működik.

A mozgalom tisztségviselői ezen elváló „divíziókban” teljesíteték ki önmagukat, voltak, akik harsányan képviselték a hallgatótársak (vélt vagy valós) érdekeit, mások rendezvényeket (fesztiválokat, sportversenyeket) szerveztek, megint mások pedig a diákszolgáltatások, diákvállalkozások terén kezdtek el mozogni. Az új évezred elejétől figyelhető meg az a jelenség, hogy a HÖK-képviselők a fenti keretek között megszerzett ismereteket és ismeretségeket, mint egyfajta kulturális és kapcsolati tőkét gyűjtve-raktározva készülnek a diplomapiacra való komoly versenyre. A szegmensek közötti információcsere és együttműködés terei a hallgatói önkormányzati irodák, melyeket még a kilencvenes évek elején harcoltak ki az akkori mozgalmárok. A tisztségviselők (önkéntesek és munkavállalók) karriertervezésük, életpálya-tervezésük szempontjából így módon már a felsőoktatási szervezeti keret legelőjén elindulnak a politikai, a közigazgatási, és a pénzpiaci pályorientációk útján. És egyre nagyobb tudatossággal teszik ezt.

„1990-es évek végén a Hallgatói Önkormányzatokban volt egy – talán még azóta is tart – egy ilyen eróziós folyamat, tehát végül is olyan társadalmi változások történtek, meg annyira átalakult az egyetemek szerkezete, a hallgatóknak a mentalitása, a világnézete, hogy egész egyszerűen a Hallgatói Önkormányzatok elveszítették szinte minden politikai súlyukat. Tehát tulajdonképpen mondhatnánk azt is, hogy a szolgáltatások túl nőttek rajtuk, de a másik oldalról meg mondhatnánk azt is, hogy a HÖK-ök egyszerűen elveszítették ezeket a területeket, tehát nem tudták kézben tartani. És akkor vált igazán világossá, hogy létre kell hozni a hallgatói önkormányzatoktól független, de a hallgatókhoz mindenféleképpen közel álló szolgáltató egységeket, amelyek ezeket a hallgatói szolgáltatásokat tudják csinálni és egy háromosztatú hallgatói szolgáltatási részt kell felépíteni. Az egyik része az az érdekképviselő és az érdekkérvényesítés ez marad a HÖK-öknél, van egy adminisztratív feladatkörrel ellátó rész, ez mondjuk a Hallgatói Szolgáltató Iroda és van egy ilyen életviteli, meg jóléti szolgáltatásokat nyújtó szervezet, ez pedig egy Kht. vagy egyéb a hallgatói önkormányzatokhoz szervezetiileg és minden szempontból nagyon közel álló, de az egyetemtől tulajdonképpen függetlenül gazdálkodó szervezet. Ez a három nagy csoport tudja lefedni az összes olyan területet, amire szüksége lehet egy hallgatónak a tanulmányai alatt.” *(Fekete Csaba egykori TTK-s hallgató, SZTE EHÖK-elnök 1996–1998, az SZTE Hallgatói Szolgáltató Iroda vezetője 2000–)*³¹⁸

„Azok a típusú kérdések, hogy a hallgatói önkormányzat érdekképviselői szerv legyen-e inkább vagy szolgáltató, már ekkor előkerültek. Ennek sokféle műfaja volt az országban, mi elsősorban érdekképviselői szerv voltunk. Hallgatói szolgáltatás a rendezvények szervezése volt, de a kantint nem mi üzemeltettük. Bennem az az álláspont alakult ki akkor, amit továbbra is tartok, hogy a hallgatói szolgáltató rendszer fontosabb annál, hogy a mindenkori jobb/rosszabb HÖK-ök feleljenek érte. Még akkor is, ha ebből jó esetben a hallgatói szerv profitálni képes. Tisztelet azoknak a kivételeknek, ahol hosszú évek óta stabilitás van. Az intézményi működetés is stabilitást adhat, persze a HÖK így sem maradhat ki belőle.” *(Román István egykori nyíregyházi tanárképzős hallgató, a BGYTF HÖK elnöke 1997–1999)*³¹⁹

³¹⁸ Erhardt 2002.

³¹⁹ Jancsák 2010.

A hallgatói elit csoportjait, köztük a hallgatói önkormányzatokat, a piac és a politika nagyon heterogénné tette. A kialakult hármas struktúra – az érdekképviselési, a szolgáltatói, és az adminisztrációs struktúra – nemcsak megosztotta a testületeket és a képviselőket, de életre keltett belső konfliktusokat is. Kiemelendő, hogy a belső konfliktusok és azok kezelési módjai, a közéleti cselekvésmintáknak a pártpolitikai iskolákból leszüremkedve, és az egyetemi/felsőoktatási(politikai) hatalmi orientációk és pozíciók okán azonosak a politikai színpad „felnőtt” szereplőinek módszereivel (pl. a tömegmédia professzionális használata). Ahogy a fiatalok referenciakerete a világ, ugyanúgy a hallgatói képviselők referenciakerete a közélet és a politika. A hallgatói mozgalomban megfigyelhető cselekvésekben, a „szervezeti habitusban” ezért jelentek meg viszonylag gyorsan az országos és helyi politikai aktorok által közvetített stílusok és cselekvésminták.

„1999-ben zajlott a felsőoktatási intézményhálózat átalakítása, amely felsőoktatási integrációs folyamat néven maradt meg a köztudatban. Ekkor, ezen folyamat során a korábbi – mondjuk így: szakszervezeti jellegű, demokratikus utcai politizálást is magával hozó – érdekképviselési magatartáson módosítottunk. Az egyeztetések kezdetétől volt kormányzati előterjesztés, amely gyakorlatilag ki akarta írni – ki akarta nyírni – a hallgatói önkormányzatokat és érdekképviselési lehetőségeiket a kari életből és intézményi tanácsokból. A törvénnyel kapcsolatban egyéni képviselői módosító indítványokat kezdeményeztünk, és megfordítottuk az egészet, így végül az integrálódó felsőoktatási intézményekben a kari szintű képviselési jogosítványok megmaradtak, az integrált intézményben mindenhol, az egyetemi, főiskolai tanácsokban a képviselési jogok a legerősebb hallgatói önkormányzati képviselési jogot örökölték meg. Ezt a HÖÖK egy olyan új technikával érte el, amely nem egy szakszervezetes, nem egy utcai politizálós, „társadalmi-tömegmegjelenés” technika; hanem olyan, amely egy politikai lobbyszervezetre, egy parlamenti demokráciában jellemző. Ugyan ez zajlott 2000-ben is, amikor a HÖÖK-től el akarták venni a jogosítványait, és a finanszírozási kondícióit gyakorlatilag meg akarták szüntetni, vagy másoknak akarták átadni. Ehelyett gyakorlatilag megmásfélszereztük a törvény által garantált működési támogatásunkat, itt is visszafordítottuk tehát a kormányzati előterjesztést. És ekkor is hasonló módon, politikai lobbyszervezetként eljárva,

egyéni képviselőkön, bizottsági módosítókon keresztül jutottunk el oda, ahova eljutottunk.” (*Kucsera Tamás Gergely egykori PPKÉ bölcsészhallgató, HÖÖK elnök 1999–2000*)³²⁰

A XXI. század eleji diáklétben egyre kevesebb az olyan problémamegoldás, amit a hallgatók kifejezetten, mint érdekképviselőt definiálnak. A felsőoktatásban a kétezres évek közepétől a Bologna Folyamat eredményeként történt változások, a kreditrendszerre, illetve a három éves BA/BSc és az erre épülő kétéves MA/MSc szakokra való áttérés jelentős hatással volt a hallgatói mozgalomra. Mint korábban utaltunk rá, a kreditrendszer kialakításával, illetve az arra való áttéréssel felbomlottak a korábbi tanulmányi csoportok, tankörök. A csoportok felbomlásával megszűntek a csoportérdekek és megjelentek az egyéni érdekek. Az egyéni érdekek azonban hihetetlenül sokszínű karrierterveket, egyéni életpályaterveket, és a többé-kevésbé ezeknek megfelelően tervezett, alakított tanulmányi utakat is jelentenek. Diverzifikálódott a felsőoktatási életszakasz. Ezzel tulajdonképpen megszűnt az érdekképviselőt klaszszikus formája is, hiszen az igények szintjén előtérbe kerültek az egyéni – tehát nem közösségi – problémák és problémamegoldások. A kreditrendszerű felsőoktatásban az érdekképviselő feladatait egyrészt a hallgatóknak az információkhoz (a jó, a hasznos információhoz) való hozzájuttatását jelenti, másrészt az egyéni oktatási életút személyre szabott támogatását (tanácsadás, mentorálás, facilitálás, coaching).

„Amikor összeraktuk az elnökségünknek a programját, központi elemként jelent meg, ez az egyik kulcscategória, hogy hogyan kell a hallgatói önkormányzatoknak a megnövekedett hallgatói létszámot kezelni. Nem is a létszám volt az elsődleges probléma itt, hanem a szerkezet, a hallgatók több mint fele nem nappali tagozatos hallgatóként folytatta a tanulmányait. Rövidül az az idő, amit egy hallgató ugyanabban az intézményben tölt, a mi időszakunkban még 4-5-6 évet is ott töltött egy ember, ahogy elkezdte, ahogy az egyetemre felvették, elsőszen bekerült a hallgatói önkormányzatba, végigjárta a ranglétrát, harmad-negyed évesen

³²⁰ Elhangzott a 2008. december 6-án Szegeden rendezett „20 éves a hallgatói mozgalom” konferencián.

HÖK elnök lett. Most a bolognai folyamattal, ez a fajta képviselői tevékenység nehezülhet, hiszen az egésznek az értelme talán valahol az, hogy az ember sok esetben nem ott végzi a mesterképzését, ahol elkezdte az alapképzését, hanem mondjuk egy másik intézményben.” (*Ekler Gergely egykori ELTE bölcsészhallgató, HÖK elnök 2005–2006*)³²¹

A korábban a szakszervezethez hasonlóan tartott tevékenység tartalma megváltozott, az érdekképviselő – legalábbis a nyolcvanas-kilencvenes évekbeli értelemben – már nincs jelen. A HÖK-ben a hallgatók egyre többen elsősorban az információszolgáltatót keresik, azt tehát, aki információt tud nyújtani az egyre bonyolultabbnak tűnő felsőiskolai mindennapokban való eligazodáshoz. Szándékosan használjuk az információnyújtás kifejezést, mert a kreditrendszerek bevezetésével, amikor a tanulmányi csoportok – amelyek végigkísérték a hallgatókat a gólyatábortól a diplomaosztóig – felbomlottak, lehetetlen sztenderdizált, vagy kipróbált, kitaposott oktatási utat mutatni, tehát az információkat kizárólag gyűjteni és nyújtani lehet, annak tudatában, hogy mindenki annyit vesz el belőle, amennyit tud. Az egyes hallgató saját maga állítja össze a felsőoktatásban eltöltött pályájának elemeit. És ebben sokszor magára marad. A középfokú oktatás nem készíti fel a fiatalokat a választásos életrajz³²² abbéli következményére, hogy a döntések szabadsága mellett a döntésekért járó felelősség is a fiatalra vonatkozik. Napjainkban új egyenlőtlenségek jönnek létre, melyek kialakulásának és a hasadék szélesedésének alapja az infor-

³²¹ Elhangzott a 2008. december 6-án Szegeden rendezett „20 éves a hallgatói mozgalom” konferencián.

³²² A korábbi generációk esetében az életeseményekről való döntéseket a közösségi normák határozták meg, ezért az életesemények a fiatalok túlnyomó többségénél lineárisan követték egymást (pl. befejezte az iskolát, majd elkezdett dolgozni, majd megházasodott és elköltözött a szülői házból, majd gyermeket vállalt, stb.). A kétezres évektől a magyarországi fiatalok körében is megjelent az úgynevezett választásos életrajz. A választásos életrajz során az életút mérföldkövei úgy követik egymást, ahogy a fiatal akarja (pl. tanul is – dolgozik is, gyermeket vállal majd talán később megházasodik), de ugyanakkor a döntéseiért való felelősséget a közösségtől a fiatalra ruházza. Ld. bővebben Jancsák Csaba (2013): *Ifjúsági korosztályok korszakváltásban*. Budapest: Új Mandátum.

máció minősége, a használható információhoz való jutás ideje, gyorsasága. Ezen szolgáltatások közül ma már egyre több helyen működnek nagyon nagy sikerrel a kredit-, a tanulmányi, a karrier-, a mentálhigiénés tanácsadások, a tanulás tanulása, a rekreációs vagy a feszültségoldó technikák bemutatása, információs portálok, hírlevelek. Az új évezred közepétől e területen működik leginkább az érdekképviselő.

„A vezetőképzőknek a rendszere, a karrier centrumoknak a kiépítése, a karrier-képzéseknek a kiépítése, mind-mind akkor alakult. És ez tényleg egy nyugodt időszak volt, amikor erre oda lehetett figyelni. Olyan vezetőképzőink voltak, hogy 2-3 száz fővel mentünk. Ami szintén a hallgatói önkormányzatiság belső életének az erősítését jelentette. Én azt hiszem, hogy ez egy olyan időszak volt, amikor próbáltuk a belső kohéziókat erősíteni: legyenek személyes kapcsolatok az egyes hallgatói önkormányzati vezetők – nem csak HÖK elnökök, hanem adott esetben HÖK alelnökök, vagy HÖK tagok – között, alakuljon ki a személyes perszonális kapcsolat. És még egy fontos dolog, próbáltuk a hallgatói önkormányzatokat úgy pozicionálni a HÖÖK-ot, hogy a HÖÖK nem pusztán egy hallgatói szervezet, hanem egy ifjúsági szervezet, nem egy ifjúsági szervezet, hanem Az ifjúsági szervezet.” *(Almássy Kornél egykori műgye-temi hallgató, HÖÖK elnök 2001–2002)*³²³

„Amikor 2003-ban én a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának elnöke lettem, addigra már egy érett, intézményesített, bürokratizált intézmény lett a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája. De egyrészt megvolt a törvényi garanciája a HÖÖK működésének, pénzügyileg is és szervezeti-
leg is, másrészt a HÖÖK-ban meg volt az a kapcsolati tőke, ami az OFÉSZ-től kezdve felhalmozódott, ami megteremtett egy professzionális szervezeti működési hálót.” *(Barthel-Rúza Zsolt egykori ELTE bölcsészhallgató, HÖÖK elnök 2003–2004)*³²⁴

Mint láttuk, a felsőoktatás-politika rendszerváltás utáni folyamataival párhuzamosan a hallgatói mozgalom illetve a létrejött önkor-

³²³ Elhangzott a 2008. december 6-án Szegeden rendezett „20 éves a hallgatói mozgalom” konferencián.

³²⁴ Uo.

mányzati szervezetei politikai-gazdasági pozícióba kerültek. A hallgatók politikai cselekvésmintái egyre radikálisabb érdekképviseleti, majd később – az új évezredben – piacgazdasági folyamatokat erősítettek – egyfelől a hallgatói létszám megnövekedésével, másfelől pedig a piaci viszonyok felsőoktatásban történő előretörésével. A mozgalom kialakulását és későbbi folyamatait, valamint a képviselői magatartásmintákat az említetteken kívül a hallgatói értékorientáció változása és az ezen belüli új értelmiségi szerepvállalás is befolyásolta, amely a szervezeti innovativitás errodálódásában jelentkezett és ezzel együtt a hivatali-hatalmi pozíciók őrzésében, mímelésében.

„Az, hogy direkt összefüggés van-e ezen szerkezeti-szervezeti módosítások hatása és aközött, hogy – kívülről úgy tűnik – manapság kevés vitával zajlik le egy-egy közgyűlés, vagy kevesebb energia feszül egymásnak; nem tudom; nem biztos, hogy a fentiek miatt alakult így, lehet, hogy amiatt, mert a világ változik, a hallgatók változnak, a hallgatói képviselők habitusa is változik.” (*Kucsera Tamás Gergely*)³²⁵

A kialakult hármassztruktúra – az érdekképviseleti, a szolgáltatói, és az adminisztrációs sztruktúra – nemcsak megosztotta a testületeket és a képviselőket, de életre keltett belső konfliktusokat is, amely változási/változtatási kényszerek katalizátoraként szolgált.

„Én azt gondolom – akkor ez nem így gondoltuk, de most már látszik –, hogy valóban ezek a konfliktusok vitték előre a szervezetet. Például nagyon sok tekintetben már személyi konfliktusok is voltak, de a szervezet fejlődéséhez hozzájárultak.” (*Almássy Kornél*)³²⁶

„[A hallgatói önkormányzati mozgalom] Olyan lehetőséget ad a hallgatóknak, amilyen senki másnak, semmilyen élethelyzetben nem adatik meg. Tanulmányi idejük alatt megtanulhatják, mit jelent tárgyalni, egyeztetni, viselkedni, szavazni, érdeket ütköztetni, vitázni, kompromisszumot kötni. Összefog egy többé-kevésbé azonos korban lévő, azonos közösségi-hőfokon égő generációt. Nem tudok arról, hogy lenne még hasonló szervezet, ami ilyen jelentős hálózatfejlesztő hatással bírna. Szerintem komoly érték a megújulási képesség, ami alatt a folyamatos utánpótlás-

³²⁵ Uo.

³²⁶ Uo.

kinevelődést érthetjük. Komoly érték, hogy a mozgalom nem hullott szét darabokra – az elmúlt két évtized vitái és eltérő érdekcsoportjai ellenére is egységes tudott maradni a hallgatói mozgalom. Szerintem kiemelkedő eredmény, hogy a hallgatói mozgalom közélet iránt érdeklődő, aktív személyeket képes kinevelni immár évek óta, akik a politikában, szakmai közösségekben korosztálytársaik domináns tagjaként tudnak működni. Értéknek tartom, hogy a hallgatói mozgalomban jelen lévő intenzív és szenvedélyes vita mindig kulturált keretek között zajlik, ellentétben azzal, amit a nagypolitikában nap, mint nap megtapasztalhatunk. Az egykori riválisok, egymás ellen küzdők, évek múlva is képesek egymással szót érteni. *(Kádár Péter egykori pécsi bölcsészhallgató, PTE EHÖK-elnök 2000–2001)*³²⁷

Nincs még egy ilyen érdekképviselő, és nincs ilyen szakmai vagy civil szerveződés ebben az országban, amely ilyen megújulási képességgel bírna, és folyamatosan ilyen, a változó világnak megfelelő válaszokat tudna adni a kívülről jövő kérdésekre.” *(Kucsera Tamás Gergely)*³²⁸

A szervezet ezen defragmentáció útján új tereket nyitott és ebben az időszakban a szakmai–közéleti tematikák mentén az ifjúságpolitikai színpad aktorává vált.

„Nem lehet a HÖÖK-ot csak mint hallgatói, csak mint felsőoktatással foglalkozó szervezetnek beállítani. Szerintem kitörési lehetőség lesz a HÖÖK-nak, ha újra a hallgatói érdekvédelemmel és a hallgatói felsőoktatási kérdésekkel foglalkozik, hogy majd újra az ifjúsági szervezeti struktúrával is tud foglalkozni. Egyrészt érdemes azt megvizsgálni, hogy mi az a probléma – és egyre inkább probléma, hogy az ifjúsági korosztály résztvevői miért fásulnak bele a dolgokba, miért nem vesznek részt a közéletben? Ezekkel a kérdésekkel kell szerintem elkezdni foglalkozni.” *(Almássy Kornél)*³²⁹

³²⁷ Jancsák 2009

³²⁸ Elhangzott a 2008. december 6-án Szegeden rendezett „20 éves a hallgatói mozgalom” konferencián.

³²⁹ Uo.

Ezen időszakban zajlott a magyar felsőoktatás az Európai Felsőoktatási Térséghez való csatlakozása, ezért el kell mondani azt is, hogy hazánkkal ellenétben a Bolognai Folyamatba bekapcsolódott országok egyetemeinek 63%-án a diákság szerepvállalása a döntéshozatalban csak formális (részvétel a szenátusban vagy a tanácsban, esetleg kari/tanszéki szinten).³³⁰ Az Európai Unió ezen időbeli kutatása szerint a hallgatók fele úgy érezte, nemzeti és európai hallgatói szervezeteiken keresztül meglehetősen aktív szerepet játszanak az Európai Felsőoktatási Térség kialakításában, ugyanakkor intézményi, de főleg tanszéki szinten a hallgatók bevonása a különféle kezdeményezésekbe még számos ponton további előrelépéseket igényel. A felsőoktatási színpad aktorai közül a hallgatók azok, akik folyamatosan hangsúlyozták a diákközpontú tanulás, a rugalmas tanulási utak és felsőoktatásba jutás értékkeit, akárcsak a tanulmányi terhek empirikus alapokon nyugvó, valós tervezését az egész intézményre kiterjedő kreditrendszer kiépítésekor. Az európai diákság képviselői leginkább a reform alapelvei kapcsán fejezték ki vélekedéseiket, és elsősorban a reformok megvalósítását, illetve a folyamatosan redukált értelmezését kritizálták, de ugyanakkor különösen sokkal járultak hozzá ahhoz, hogy bizonyos témakörök (felsőoktatás szociális dimenziója vagy a felsőoktatás, mint közjóság) a szakmai és politikai közbeszédben maradjanak.³³¹ A hazai példák (pl. szociális érvelés alapú demonstrációk) ezeket a véleményeket megerősítik.

Új egyetemi ifjúság – új kihívások

A hallgatói önkormányzatiság XXI. század eleji átalakulásának alapja nemcsak a társadalmi környezet volt, hanem az egyetemek világának formálódása is. Ezen időszaktól az egyetemek már mint egyfajta életformát kínálnak a felsőoktatási életszakaszt a fiatalok-

³³⁰ Reichert, Sybille – Tauch, Christian (2003): *Trends 2003 – Progress towards the the European Higher Education Area. Bolognafour years after: Steps toward sustainable reform of higher education in Europe.* Brussels: European University Association; Jancsák Csaba (2011b): Az európai hallgatói szervezetek Bologna-kritikája. *Hungarian Educational Research Journal* (HERJ) 1:2 38–50.

³³¹ Jancsák 2011b.

nak. Az átalakulás jelentős veszélyekkel is járt, melynek gyökere a teljes körű szabályozás hiánya és továbbá az volt, hogy a magyarországi felsőoktatási tér (és annak jogi háttere) rendkívül heterogén. Hosszú távon ez az időszak, a XXI. század első évtizede, a Bologna Folyamat, az Európai Felsőoktatási Tér tartalmának, szerepeinek (már nem kizárólag oktatás, képzés és kutatás, hanem határokon átívelő együttműködések, innováció és társadalmi szerepvállalás) megerősödése az, amely meghatározza a magyarországi hallgatói mozgalom szerepeit, funkcióit (egy más alapokról indult, máshová jutott európai ifjúsági-hallgatói mozgalmi rendszer elemeként), továbbá az intézmények súlyát, lehetőségeit és jövőjét akár hazai, akár nemzetközi szinten.

A fogyasztói társadalom kiterjedésével, a diákéletformák, -életmódok átalakulásával az (érdek)képviseltek is átalakultak és terük a lázadó campusból vállalkozó kampusszá vált³³². Mindezt erősítette az új évezred első évtizedeiben az egyetemek világában megjelenő új menedzserizmus, mely eredményeként az egyetem klasszikus akadémiai vezetését felváltotta a menedzser szempontú megközelítés, ennek következtében a döntések egy centrális (szűk, szakértőinek tekintett) erőterben születnek, amely már nem a kari tanácsokat, sem nem az egyetemi tanácsot/szenátust jelenti, de nem is a (az akadémiai-jellegű tudás- és presztízstőke forrásokkal való rendelkezéssel jellemezhető) rektorok/rektor-helyettesek körét, hanem a végrehajtás és az adminisztráció munkatársait, leginkább a pénzügyi, a gazdasági, a gazdálkodási, a stratégiai, a fejlesztési, a pályázati, a munkaügyi adminisztrációt, illetve az abból kiemelkedő (esetenként a fenntartó által kinevezett, nem az egyetemi polgárok által választott) irányítói kört³³³. A hallgatói önkormányzatok egyes képviselői, vezetői – tudás- és kapcsolati tőkeforrásaik eredményeként – így, ezen szakértő ügyvivői pályamodellben lépnek át az egyetemi menedzsment tagjaivá (akár tanulmányaik befejezése előtt).

³³² Kozma 2004. 117–129.

³³³ Vö. Estermann, Thomas – Nokkala, Terhi (2009): *University autonomy in Europe I*. Bussels: EUA; Estermann, Thomas – Nokkala, Terhi – Steinel, Monika (2011): *University autonomy in Europe II*. Bussels: EUA

„Az történt ugyanis, hogy a 2000-es évektől a hallgatói önkormányzatok elkezdtek szolgáltatni, hallgatói szolgáltatásokat nyújtani. Azt gyorsan tegyük hozzá, hogy ez Európában 20 évvel ez előtt megtörtént. Ott a hallgatói önkormányzatok hatalmas szolgáltató központok, amik a hallgatói létet szolgálják ki. Ez egy teljesen természetes folyamat, én örülök is neki, hogy Magyarországon ez bekövetkezett. Viszont ez magába foglalja azt, hogy a mozgalmi jelleg egy kicsit kihál. Egy HÖK vezető tulajdonképpen egy egyetemi vezető. Az egyetemi vezetői értekezletek úgy néznek ki, hogy: rektor, főtitkár, gazdasági főigazgató, dékánok meg az EHÖK elnök. Ő egy egyetemi vezető, 0-24 órában, mintegy főállásban dolgozik. Szépen lassan, sajnálatos módon, az egész szervezet – tisztelet a kivételnek – átvette ezt a fajta mentalitást: bürokratizálódott – a mozgalmi rész pedig pedig kiveszett.” (Nagy Dávid egykori SZIE joghallgató, HÖÖK elnök 2011–2013)³³⁴

Az intézményen belüli hatalmi szerepről szólva el kell mondani azt is, hogy a magyarországi hallgatók legnagyobb részét oktató állami fenntartású intézmények esetében az adott felsőoktatási egység állami (akadémiai) vezetésének (rektori, dékáni szint) kedvezőbb alkupozíciója van egy kis társadalmi legitimitású, csekély (vagy nem is létező) hallgatói támogatói körrel bíró HÖK-testülettel szemben, avagy konformista/kollaboráló diákvezetőkkel kapcsolatban.

Ezen időszakban alakult ki az a modell, hogy ha a hallgatói képviselet – tömegek felvonultatása általi – érdekérvényesítő képessége csekély is, ugyanakkor a döntéshozatali folyamatokban, illetve személyes háttéralkukban mozgósítja erejét, és alkalmazza azon jogérvényesítő képességét, melyet a felsőoktatási törvény lehetőségként ad: az aktív hallgatói részvételt a döntés-előkészítő bizottságokban, a kari tanácsokban, az intézményi szenátusokban. A hallgatók képvisellete – tömegbázis nélkül – a hallgatói érdekek képviselétévé válik. Ezen időszakban – megfigyeléseink³³⁵ azt mutatják – a legitimitás hiánya – melyet a már korábban vázolt

³³⁴ Oross 2013. január 25.

³³⁵ Jancsák Csaba (2014b): Student Self-governance in Hungary in the New Millennium: Advocacy, Organisation, Entrepreneurship in the Higher Education Supermarket. *Belvedere Meridionale* XXVI. 4. 64–80. <https://doi.org/10.14232/belv.2014.4.5>

eltávolodás és elszakadás tendenciája felerősít, és ez – fokozza a HÖK-tagok személyes, egyéni karrierépítésének tünetét, illetve a hallgatói vélemények intézményi képviselő helyett az intézményvezetés véleményének hallgatók felé való közvetítése szándékának (egy új típusú „transzmissziós szíj”³³⁶-ként való) megjelenését. Így válhatnak a hallgatói érdekképviselő tagjai a felsőoktatási szupermarket eladóivá, holott a diáktársak (de a törvények-szabályzatok is!) a fogyasztóvédelmi szerepet követelik meg a HÖK-től.

A történeti-szervezeti fejlődés eredményeként a hallgatói mozgalomnak a törvények/rendeletek/SZMSZ-ek/ügyrendek által körülírt módon üzemelő szervezete nemcsak az ifjúságpolitikai színpadnak, hanem a civil szektornak is meghatározó szereplőjévé vált: a regionális ifjúsági tanácsokba (RIT) való delegálás, 2011-től az Új Nemzedék Program stratégiai együttműködése mellett a civil források elosztását ellátó, a kilencvenes évek végén megszületett Nemzeti Civil Alapprogram (NCA), illetve a 2010-es kormányváltás után létrehozott Nemzeti Együttműködés Alap (NEA) döntéshozó, forráselosztó kollégiumaiba történő választások és delegálás során eredményesen mozgósította a civil szervezetek alkotta térben igen hatékonynak bizonyuló professzionális szervezettségét.

„Nem lehet a HÖÖK-ot csak mint hallgatói, csak mint felsőoktatással foglalkozó szervezetnek beállítani.” (*Almássy Kornél*)³³⁷

„Azt gondolom, hogy a három meghatározó terület, az oktatás, az ifjúságügy és az általános civil területtel olyan perspektívákat teremtett magának a HÖÖK, amely 2003–2004-ben tovább erősödött, ami egyedülálló talán a civil szervezetek körében, nincs Magyarországon más olyan civil szervezet, amely ilyen hatalmas tömegbázissal rendelkezik. Nem is az az érdekes, hogy hány hallgató van Magyarországon, és mekkora a HÖÖK bázisa, hanem, hogy milyen gyorsan, hány embert tud elérni, megszólítani, és hány embert tud más irányba terelni, adott esetben politikai választás kap-

³³⁶ A bolsevik diktatúrákban ezen transzmissziós szíj szerepre kényszerítették az ifjúsági szervezeteket – a (párt)vezetés döntéseinek „elmagyarázóit”, „megértetőit” szerepe ez, amely a „nép” felé való felülről lefelé áramló gondolatok, információk közvetítését jelenti.

³³⁷ Elhangzott a 2008. december 6-án Szegeden rendezett „20 éves a hallgatói mozgalom” konferencián.

csán, hiszen a hallgatóknak családja van, akik jó része szavazókorú. Azt gondolom, hogy a HÖÖK ezeken a területeken oktatás, általános civil területek, ifjúság területeken megkerülhetetlen szervezetté vált.” (*Barthel-Rúzsa Zsolt*)³³⁸

Ezen időszakban a campusok átrendeződő világát figyelve azt láthattuk, hogy az egyetemek még nem tudnak mit kezdeni azzal, hogy burjánzó civil közélet bontakozik ki a falakon belül. Ekkor úgy tűnt, nem tudnak kilépni a rendszerváltás előtti „egy párt, egy ifjúsági szervezet” gondolati térből, melynek kitágulása, sőt hihetetlenül heterogénné válása az új évszázad második évtizedében valósággá vált.

A hallgatók mindennapjait át meg átszövi az egyetemi költségvetéstől független civil kezdeményezésekben való részvétel, a civil nonprofit szolgáltatások igénybevétele, rendezvények látogatása. Úgy véljük, hogy a hazai „Civiliáda” kiterjedésével mindez fokozódni fog. Az egyetemek még nem látják, hogy lehetőség lakozik a civil közéletiségben. Sőt, egy valóban eleven és fejlődni képes egyetemi közösséghez nélkülözhetetlen szereplők az egyetemi kampuszokon belül működő, székhelyet fenntartó, de nemcsak az egyetemi polgároknak szolgáltató civil szervezetek. Példa is van elég, még ha csírájában is: az adománygyűjtésben, a közösségi szellem fejlesztésében, de a minőségfejlesztésben sem lehet mással pótolni a civil szervezetek munkáját (felsőoktatás externális területei, társadalmi szerepvállalása pl. a szakkollégiumok). Mindez a civil öntevékenység a hallgatói mozgalomra is inspiráló erővel hat.

Egy 2008-ban folytatott HÖK-kutatás vezetői megállapították, hogy „a mintába került HÖK-ös tisztviselők válaszadási hajlandósága nem volt nagy, sőt, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a kutatás szempontjából motiválatlanok voltak”³³⁹. Ez a motiválatlanság tünetként jelzi a HÖK-mozgalom esetében azt – és ismét utalunk Aidizes-modelljére –, hogy a teljesítmény-értékeléshez még birtokolja a legitimációhoz szükséges kompetenciákat, ami az adminisztratív fejlettségnek köszönhető, ám kreativitásban, kockázat-

³³⁸ Uo.

³³⁹ Ekler 2008

vállalásban, innovációban és – éppen ezek miatt – integrációban megszűnő erőforrásokkal és lehetőségekkel bír.

„Az a fajta bürokratizálódás ami végbement – és »békeidőben« tökéletes, addig jó, amíg a HÖK-nek és a HÖÖK-nak nem kell látszódnia – fel kell hogy váltsa a kicsit mozgalmibb jelleg és ennek a folyamatát kéne egy kicsit felgyorsítani.” (Nagy Dávid)³⁴⁰

A hallgatók ilyen irányú, a közösségi értékek és cselekvések felé elmozdulása az új évtizedben szükségessé teszi egy olyan képvisleti rendszer felállítását (újja- és/vagy megszületését), amely első sorban ezekre a lehetőségekre helyezi a hangsúlyt, másfelől a felsőoktatási alrendszer fejlődéséhez, versenyképességéhez és nem utolsósorban a társadalmi minta- és értékadó szerepéhez elengedhetetlenül szükséges teret engedni újabb, adott esetben a problémákat nem csupán megjelenítő, de arra érdemben reagáló mozgalmak kialakulásának, illetve a hallgatói mozgalom ezen alternatívából való megújulásának.

„Azt látni kell, hogy a hallgatói önkormányzatok rengeteg intézményi feladatot látnak el. [...] Ha most fognánk és kivennénk a HÖK-öt, akkor nem történne ösztöndíj-utalás, mert az intézménynek nincs rá kapacitása. Ez egyben hálás és hálátlan feladat. [...] A hallgatói hálózati mozgalom az már 2006 környékén is létezett. Most az események nyilvánvalóan felerősítették és pont a HÖÖK-nak a lassúságából adódóan szükség volt egy ilyen alternatívára is. [...] Én egyébként a HAHA³⁴¹ által is hangoztatott elvek közül sokat azonosítok a HÖÖK álláspontjával. Tehát ez már megjelent, nem pedig majd meg fog jelenni! De ez akár személyek terén is megtörténhet – mint ahogy már mondtam –, hogy ha van egy olyan személy a Hall-

³⁴⁰ Oross 2013. január 25.

³⁴¹ A HAHA (Hallgatói Hálózat) 2011-ben alakult, honlapja szerint „önszerveződő magyar diákmozgalom”, mely nem azonos az 1996-ban alapított HAHA-val (Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete), de előzményének tekinti az ELTÉ-n 2006-ban Hallgatói Hálózat néven alakult diákcsoportot. Ld. még: Susánszky Pál – Gerő Márton: A Hallgatói Hálózat (HaHa) mobilizációs jellemzői. In: Szabó Andrea – Oross Dániel (2014): *Racionális lázadó hallgatók II.* Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale – MTA TK PTI. 129–146.

gatói Hálózat aktivistái közül, aki a hivatalos útra is rá akar lépni – és én ezt csak támogatni tudom!” (Nagy Dávid)³⁴²

A változás a közeljövőben kétirányú fejlődést generálhat. Az első dimenzióban a mozgalmi szemlélet újraírja az intézményesült formákat (integrálva a HÖK-szervezetek kívülről a jövő problémafelvetéseket és megoldási elképzeléseket), a másik lehetőség pedig az, amelyben az érdekképviselő alternatív mozgalmakban születik újjá anélkül, hogy kapcsolódna a már intézményesült szervezethez. A hallgatói érdekképviselőnek újra és újra elemezni és értékelni kell a felsőoktatásnak a sikeres munkapiaci valamint az értelmiségi „felnőtt” léthez való hozzáadott értékeit, megrajzolni a felsőoktatás – hallgatók vélekedéseiből összeállítható – problématerképet és a jövő értelmisége, valamint a jövő egyetemi hallgatói szempontjából megfogalmazni elvárásait (avagy 1956 és 1988 egyetemi hallgatóihoz hasonlóan a követeléseiket). Ugyanakkor fennáll a lehetősége annak is, hogy a felsőoktatási hallgatók nem élnek ezekkel a jogokkal és felelősséggel. Amennyiben ez a forgatókönyv valósul meg, annak okadó magyarázatát az individualizációban, a személyes begubózás jelenségében, az altruista és közösségi értékek (vélemény- és szólásszabadság, szolidaritás, empátia értékeinek válságában) és magának a személyes értékelő rendszer válságában, az egyetemi értelmező közösségek hiányában, a demokratikus állampolgári kompetenciák hiányában, a hallgatók körében konstatálható demokrácia-deficitben kereshetjük.

A hallgatói önkormányzatok a Bologna Folyamat elindulásától (hasonlóan a European Student's Union más tagszervezeteihez) nagyobb szerepet nyert a 21. századi gazdasági és társadalmi változásokra válaszokat adni képes, modern felsőoktatási rendszer, sőt Magyarország jövőbeni értékvilága kialakításának folyamatában, de – abban az esetben, ha a problémafelvetésben és innovációban nem vállal tevékeny, proaktív szerepet – mindennek akadályja is lehet.

³⁴² Oross 2013. január 25.

Összegzés

A nyolcvanas évek végére részlegesen elismert, de – tömegbázisa és a közösségi cselekvések okán – mindenképpen hatásos ereje volt a hallgatói mozgalomnak, amely az egyetempolitikai és a nagypolitikai szintéren egyaránt komoly hatást fejtett ki.

Az 1988–90 közötti hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, és főként az azt követő egyetemi és állami vezetőségváltások lehetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és a '80-as évek végi tapasztalataira épülve szervezett egységgé váljon. A létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat egyfajta katalizátor szerepet is jelentett, hiszen a demokrácia és az állampolgári jogok égisze alatt számos közéleti csoportosulás és szervezet született ebben az időben, amelyek mind az új rendszer érdekében léptek fel, elfogadva és erősítve a felsőoktatás problémáit, igényeit, elvárásait. Ily módon a magyarországi hallgatói mozgalom katalizátor-szerepe véget ért, mivel sem a politikai (pártszerű), sem pedig a szakszervezeti „útra” nem kívánt rálépni – az intézményesülés az egyetemi kampuszokon belüli szervezeti egységgé válás útját követte.

A hallgatói mozgalom intézményének nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló törvény elfogadásával indult el. Ez a „felnőttkor” azonban amellet, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtett, csapdába is zárta a diákszervezetet: a szabályrendszer kiüresítette a hallgatói mozgalmi (pl. kritikus, radikális, közéleti) szerepeket. Az ezredfordulóra a magyarországi hallgatói demokrácia autonóm szervezete, a hallgatói önkormányzat megerősödött és a felsőoktatás-, illetve az egyetempolitika színpadának meghatározó aktorává vált.

A kilencvenes évek végétől a szervezet megújulási folyamatainak indítósziokrát a mozgalom jellegű hallgatói képviselő vs. professzionális érdekképviselő, illetve a felsőoktatási adminisztrációs hivatal vs. diák-szolgáltató és gazdasági vállalkozó szerepekről szóló viták jelentették.

Az új évezredben új kihívások jelentek meg, melyek jelentősen átalakították a hallgatói önkormányzatok életét és ugyanakkor on-

tológiai útkeresésre kényszerítették őket. Az aktív közéleti participáció ellenében ható módon részben megjelent egyfajta begubózás a hallgatók részéről (kilépés az egyetemi és hallgatói autonómia közösségi-közéleti támogató bázisából), amely a magyar társadalomban konstatálható demokrácia deficit eredményének is tekinthető (nemcsak a fogyasztói kapitalizmus a hallgatók életvilágába való komoly behatolási szintje következményének). Ugyanakkor megjelentek új civil-közéleti értelmező közösségek is a felsőoktatási intézményekben és azok környezetében, melyek az új évtized elején alternatív mozgalmi kezdeményezésekké váltak.

Mindezek által összességében azt mondhatjuk, hogy a fejlődésében Európában példátlan magyarországi hallgatói önkormányzati mozgalom a felsőoktatási rendszer számára alapvető érték, a magyarországi felsőoktatás kiterelvényesedésével pedig a magyar ifjúság számára a demokratikus elvek és polgári szabadságjogok alapján álló eleven társadalom létezésének egyik – a demokráciát a nem formális állampolgári nevelés módján támogató – közéleti iskolája.

E fejezetben bemutattuk, hogy a felsőoktatási intézmények hallgatóinak kezdeményezésére miképpen születik a merton-i értelemben vett ribillió és társadalmi innováció környezetéből a '80-as évek végén mozgalom azzal, hogy az új célok és eszközök érdekében elvetésre kerülnek az addigi célok és eszközök, majd a kilencvenes évek elejétől a demokratikus törvényi legitimációval az új évezred közepéig miképpen szélesedik ki az innovatív légkör (miközben a célok és keretek elfogadottak, ám a nem konvencionális politikai cselekvésminták tárháza kiszélesedik). Ezt a formálódást a hallgatói mozgalom szervezeti viharai kísérik. A hallgatói önkormányzati mozgalom szerepvállalása századunk évtizedének közepére-végére az eszközök rutinszerű használatára szűkül, kiüresedik, ugyanakkor a hallgatói önkormányzatok intézménypolitikai és a gazdasági hatalma megerősödik.

Az első évtized fordulóján, az új évtized elején megszülető szerveződések, mint alternatívák új kihívásokra fogalmaznak meg új kérdéseket és új válaszokat. Mindezek eredményeként a magyarországi hallgatói önkormányzati mozgalom útját (az ifjúságpolitika tematizálása, a felsőoktatási szakpolitika befolyásolása, az ifjúság értékeinek és érdekeinek felmutatása terén zajlott tevékeny-

ségek által kirajzolódó módon) a 1980-as évektől, a kilencvenes éveken át az ezredfordulóig a perifériáról a centrumba való mozgásként értelmezzük, az új évezredben pedig visszatérésként a perifériára. További kutatások kérdése marad az, hogy napjaink új típusú ifjúsági mozgolódásai alternatív mozgalomként, vagy a megújulás katalizátoraként funkcionálnak-e a magyarországi hallgatói mozgalmak esetében.